

кТЗ/240/
922

М. ЯВОРСЬКИЙ
РЕВОЛЮЦІЯ
НА УКРАЇНІ

**В ЇЇ ГОЛОВНІШИХ
ЕТАПАХ**

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1923

КРАТКИЙ ПАСПОРТ КНИЖИ

+

№ ТЗ(2Ук) Я 22 Изд. № 2482245

Автор Яворський М.

Название Революція на Україні
в її головних етапах.

Место, год издания Б.М., 1923.

Кол-во стр. 80, [1]с.

- " - стр. листов

- " - иллюстраций

- " - карт

- " - схем

Тол. _____ Цена _____ шт.

Подпись _____

Числа книги приняты.

Принято:

24.06.91г.

М. ЯВОРСЬКИЙ

Революція на Вкраїні в її головніших етапах

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1923

Д. У. П. № 1771

Тир. 10.000

Друкарня Державного Політичного Керування

В С Т У П

Історія революційного руху на Україні, а з окрема історія боротьби за Радянську владу на ній та історія Комуністичної Партії більшовиків України являються властиво частиною загально-російського революційного руху, частиною розвитку РКП, а раніш РСДРП більшовиків, частиною загально-російської соціалістичної революції; всі ці явища відбувалися в границях території, що становила з початку ХІХ ст. одну господарську систему колишньої російської імперії, де панували скрізь майже ті самі класові суперечності, ведучи до одного кінця—до диктатури пролетаріату.

Але разом із тим, мимо цих загальних точок, історія класової боротьби на Україні не є ідентичною з історією тої самої боротьби у властивій Росії. Вона має стільки своїх властивостей, стільки домагань, що відбувалися порізно від загально-російських, що підогнати їх до повної тожності з загально-російськими було б помилкою, так само було б помилкою вважати історію класової боротьби на Україні зовсім своєрідною й нічим не звязаною з російською.

К. Маркс в Капіталі (ІІІ, 2,325) каже, що класова боротьба в межах окремих народів, хоча й відбувається на однаковій економічній основі—однаковій в головніших ознаках, але завдяки тому, що вона відбувається в різних конкретних умовах, в різних історичних ухилах..., вона може проявлятися в різноманітних відмінах і мати різні переходи, що їх можна спізнати тільки при помочі аналізу саме цих

конкретних умов і обставин. Оце твердження Маркса стосується саме до взаємовідносин поміж українською та російською революцією; пройти мимо цього твердження було б помилкою, що на неї колись указував Ф. Енгельс, застерігаючи проти шаблонів у вживанні методів історичного матеріалізму при окресленні класових відносин серед окремих народів.

Саме Україна має багато таких властивостей, якими порізняється від Росії, властивостей, що витворилися на ґрунті окремих природних умов, історичних ухилів, расових поріжностей. Через ці властивості і класова боротьба на Україні творилася де в чому своєрідно. Саме ці властивості пояснюють, чому це на Україні революція в 1917 році пішла іншою дорогою, аніж у Росії. Отже, курс історії революції на Україні та історії КПУ і має бути аналізом отих властивостей, що мали місце на Україні як підчас підготування до великої революції, так і підчас громадянської війни й диктатури пролетаріату.

Україна до кінця XVIII ст.

Татарщина. Козацька революція. Гетьманщина. Гайдамаччина.

До кінця XVIII ст. Україна жила иншим життям, аніж Росія. Так сталося з того часу, як тільки Україна та Москва зійшли із спільної основи—київської держави IX—XII ст. На початку цього часу Україна стояла на власній силі, потім—у другій половині XIV ст.—вона з'єдналася в одну господарську цілість із Литвою. Після цього—в другій половині XVI ст.—вона підпала під панування Польщі, що від неї частково вирвалася в половині XVII ст., а в кінці XVII ст. підпала під панування Москви.

На протязі цього довгого часу серед українського громадянства відбулася ціла низка повстань та революцій, що по справедливості дали йому в історії ім'я бунтарського півдня.

В XIII ст., після безперестанних місцевих заворушень то на Київщині, то на Подністрянщині, заворушень, що їх викликали були феодальні порядки, сталася велика революція селянства та міщанства. Ця революція закінчилася основною переменою громадських порядків, в більшості українських земель. Користуючись із приходу татар, на сході від Дністра і Буга населення було повстало і прогнало своїх феодалів та князів. Потому населення це піддалося під зверхність татар, що ручалися не торкатись внутрішнього укладу в цих землях, тоб-то автономного виборного самоврядування окремих громад.

Але не всі з тих земель, що підняли революцію, скористалися із здобутків її; так, Чернигівщина та західна Волинь знову підпала під князів та бояр. Тільки Поділля, східна Волинь та Подніпров'я жило яку сотню літ тою свободою, аж поки і їх не об'єднали з Литвою і тим самим знову втиснули у феодальне ярмо.

Початок грошового господарювання на Україні знову відзначився численними повстаннями на Україні західній. Так, при кінці XV ст. сталося повстання селян, міщан і дрібних бояр на Поділлі та в Галичині; повстання це тягнулося більш як десяток літ. В XVI ст. відбулися знову дрібні вибухи селян та міщан на східній Україні, а одночасно з цим скрізь пішла масова втеча на схід, в безлюдні степи; втікали селяни та міщани, що підпадали під панщину та поневолення шляхетського господарювання.

XVII століття почалося серед постійних повстань сільського та міського населення проти самовлади великих землевласників; керує ними козацтво, що склалося на східніх окраїнах українських земель. Повстання ці обертаються в решті, в часи Хмельницького, в загальну міщансько-козацьку революцію; ця революція домагалася витворення на Україні козацько-сословного укладу та визволення міст од шляхетського ярма.

Але побідна революція Хмельницького, яку властиво винесла на своїх плечах селянська стихія, замість шляхтича посадила на спину кріпака козацьку старшину. Це спричинилося на Подніпрянщині до нових різких суперечок і приневолило козацьку старшину шукати виходу із них в московській зверності; інші землі—с. т. західна Україна підпали знову під Польщу.

Повстанська стихія, однак, не втихає, а йде далі, то сильнішими, то слабішими вибухами. Демократично-буржуазне Запоріжжя направляє ці вибухи проти панів на західній Україні та проти козацької старшини на козацькій території, бо козацька старшина намагалася відновити ту саму панщину, яку запровадила шляхта. Разом із тим відбувається боротьба поміж самою старшиною за гетьманство та за старшинські посади. Гетьманщина ділиться на Лівобережну та Правобережну. Гетмани переганяють населення з одного берега на другий і палять збунтовані села, як напр. Самойлович та Дорошенко.

Після невдачного повстання Мазепи в 1709 році, що було направлено проти московської зверхності, Лівобережна Україна остаточно підпадає під зверхність Москви, а Правобережна під зверхність Польщі. Але повстанська стихія не

втихає й надалі. На Лівобережній Україні московське військо душить заворушення проти козацької старшини, яка ступнево повертається у царське дворянство, а на Правобережній Україні—на Поділлі, Волині, Київщині—міщансько-селянська стихія ще грізніше йде проти землевласників та їхніх агентів-орендарів.

Гайдамаччиною називаємо оцей самий повстанський рух на західній Україні (Правобережжі), що протягом XVIII ст. трьома хвилями протягнувся через ці землі, не знаючи стриму у своїй помсті паразитам. Найбільшої сили цей рух дійшов у 1768 році, коли-то під проводом Гонти та Залізняка, під керуванням Запоріжжя попілено всю Київщину, Поділля та Волинь. Це повстання, що його згодом оспівав Т. Шевченко.

Гайдамаччина втихла лише тоді, коли московське військо люто її здушило; військо це покликала собі на поміч польська шляхта. В наслідок цієї гайдамаччини, стався розділ Польщі, прилучення правобережних українських земель—крім Галичини й Буковини—до Росії та знищення Запоріжжя (Запоріжської Січи), звідкіль виходили що-раз нові кличі до повстань.

Україна під самодержавним обухом

Москва, здобувши нарешті доступ до Чорноморських портів, старається всякими засобами закріпити за собою володіння родючою українською землею, що в той час уже широко торгувала із закордоном пшеницею. До цієї справи вона підходить уміло: спершу вона вдовольняє своїх капіталістів самим Лівобережжям, де раніш за все треба було ліквідувати гетьманщину та козацький уклад. Коли того було дойдено, вона пригарбала і Правобережжя. Страх „мазепинства“ навчив російських капіталістів уміло використовувати класову боротьбу українського громадянства: вони ставали раз по стороні одних, раз—по стороні других, переводячи помалу козацько-громадський уклад під московську владу.

До часу прилучення Правобережжя на Лівобережжі не було вже ні гетьманства, ні козацьких полків, ні небезпечної Січи Запоріжської, а була вже скрізь московська

провінція з московськими залогами. Із придбанням Правобережжя й Холмщини нищення українських порядків пішло швидким темпом уперед по рецепту, що його складено Петром: „дабы никакой розни не было“. Землі було поділено на губернії, заведено російський поліцейсько-поміщицький режим; остаточно закріплено селян за землевласниками, а самих поміщиків зрівняно з російським дворянством; українські школи позакрито, а українську мову вигнано з урядових установ та церкви. Згодом було скасовано ще й місцеве право і замість нього поставлено російські закони.

Такий то поспіх російських купців, що намагалися забезпечити собі володіння Україною шляхом русифікації її верхів та міст, став занадто гострою навіть для українського дворянства, так що в 90-х роках XVIII ст. воно провадить через гр. Капніста переговори з пруським міністром Герцбергом, жадаючи повстання проти Москви. Але ж російське правительство вміло винагородило колишню старшину та гетьманів за їхні політичні втрати вигодами економічними. Тому то на початку XIX ст. „мазепинство“ вже не мало поміж українським дворянством ніякого поспіху.

Це видно між иншим з того, що в часи наполеонівського походу на Москву лише незначна частина українських дворян, користаючи із селянських заворушень, захотіла, разом із поляками, підняти повстання на Україні; загаль українського дворянства відповів на це організацією козацьких полків проти Наполеона та проти поляків. Подібне було також після наполеонівського походу коли певна частина українського дворянства під впливом козацького романтизму кинулася організувати масонські ложі для пропаганди козацької автономії; такі ложі повстали були тоді в Києві, Борисполі, Білій Церкві, Харькові та Полтаві. Заходами Лукашевича стала ширитися „Історія Русів“— твір незвісного українського самостійника за часів Катерини та „Чигиринський Катехизис“, написаний самим Лукашевичем. Нав'язано було звязки з польським Революційним Комітетом у Варшаві, через товариство „Об'єднаних Слов'ян“ у Києві, що його було засновано Борисовим для пропаганди слов'янського визволення та для утворення слов'янської

федерації. Але вся ця пропаганда не викликала інтересу серед широких кругів, і ложі мусили закритися; те дворянство, що брало в них участь, пішло за прикладом своєї братії на службу самодержав'ю, а де-які з цих дворян у 1826 році стали щиро помагати ліквідації бунту декабристів у південній армії.

В той саме час, коли дворянські самостійники робили такий поворот направо, серед певної частини російського дворянства на Україні, що до того часу з'убожило та ще підпало під впливи західних ідей, утворених революцією, стала назрівати ворожнеча до самодержав'я та його спілки з великими землевласниками — потомками гетьманів та полковників; разом з початками промислового капіталізму в ньому стала розвиватися течія іншого напрямку, а саме течія, що мала на меті перемінити тогочасний самодержавний лад на буржуазно-республіканський, знести кріпацтво та приватну власність на землю та крім того влити в російське море ще й інші слов'янські народи. Це була та група, що об'єднувалася в Південнім Товаристві Пестеля і пробувала викликати весною 1826 року оружане повстання для здійснення своїх планів. Але російський націоналізм цієї групи спіткнувся на націоналізмі українських землевласників і вона впала в боротьбі на два фронти.

30-ті роки на Україні

Українське слов'янофільство. Заходи коло повстання 30 року. Козакофільство та культурники.

В той час, коли в перших десятиках ХІХ ст. на чолі революційного руху стояло ліберальне та автономне дворянство, у 30-тих роках на зміну йому являється інтелігенція, що виростала із зубоженного дворянства та з міщанських і попівських родин. В ці часи саме оця інтелігенція починає одна репрезентувати революційний рух та ліберальні й національні течії, виховавшись на західній літературі та на західному революційному рухові, що відбувався протягом першої половини ХІХ ст.

Виразом цього західного впливу на ліберальну та революційну інтелігенцію — головно на студенство, було

заснування шелянґіянських гуртків на Україні, що їх члени займалися натурфілософією. Згодом починають з'являтися й гегельянські гуртки (в Харькові та Києві). Оці гуртки в значній мірі підготовили на Україні ґрунт для західного соціалізму. І хоча вони й займалися філософськими міркуваннями в напрямі ідеалістично-моністичнім, та все ж-таки ставали неминучою критикою реакції, що запанувала після повстання декабристів, ставали критикою того громадського укладу, що вже застарів.

Частина української інтелігенції переймає український патріотизм дворянства, що було колись самостійницьким, і розвиває той патріотизм в напрямі українського слов'янофільства. Вона входить в тісний зв'язок із польським „Патріотичним Товариством“ у Варшаві для підготовки повстання проти Росії, при чому цю справу сильно підтримує польське дворянство на Правобережжі, маючи надію утворити республіканську унію з Литви, Польщі та України. Вона вкупі з частиною дворянства захоплюється козацьким романтизмом, живе козяцькими звичаями та манерами, обставляє себе козацькою прислугою. В польській літературі поруч із українською романтикою твориться особлива українська літературна школа, з Залеським, Чайковським, Гощинським, Падурою та Осташевським на чолі.

Часи козакофільства були загальною підготовкою до одночасного повстання в Польщі та на Україні, що й вибухло в 1830 році під лозунгом відокремлення обох цих країн від Росії. Одначе, на Україні воно не набрало широких розмірів, хоча українська, невеличка правда, націоналістична інтелігенція й намагалася разом з польськими ліберальними поміщиками організувати повстанські козачі полки. Більшість української інтелігенції, не кажучи вже про дворян, поставилася вороже до революціонерів і лишилася вірною самодержав'ю, хоча велика частина її належала до українських романтиків. Це були українські культурники, що під проводом Котляревського писали — одні в честь царя та російської армії, що перед тим вигнала французів, а інші — устами Гулака, Метлинського, Гребінки та Квітки, завзятих монархістів, оспівували героя Паскевича — українського земляка, — що видавив увесь жир із польських повстанців.

Під той час, коли ще одна і при тому чи не найбільша частина інтелігентів на Україні перебувала на послугах російському націоналізмові і трималась українофобства, коли українські культурники разом із українським дворянством славословили самодержав'я—в цей час невелика частина українських лібералів та революціонерів, не гляючи на проразку 1831 року, ще й тепер не кидає давньої думки про республіканську федерацію слов'ян. За проводом Патріотичного Товариства в Парижу складається в 1832 році українсько-литовське товариство; на Україні знову появляються пропагандисти, в Харькові навіть засновуються серед студентства особливі їхні гуртки з Максимовичем та Костомаровим на чолі і знову починає кружляти з рук до рук Історія Русів та Чигиринський Катехізіс.

40-ві роки на Україні

Зріст інтелігенції. Кирило-Мефодієвське Брацтво. Фур'єризм. Т. Шевченко.

Розгром повстання 1831 року до мінімуму обмежив політичну пропаганду на Україні, але не міг зупинити її зовсім. Більшість давніх революціонерів слов'янофілів-федералістів або переходить тепер на культурну роботу або попадає просто в табор реакції, але частина її всеж-таки працює в давньому напрямі. Ця праця одначе носила більш теоретичний, словесний характер і не мала практичного значіння. Населення стояло взагалі осторонь од якого будь політичного руху. Це населення—темне та закріпощене—навіть помагало правительству ловити й нищити повстанців та пропагандистів. Тому вся работа в 30-тих роках зійшла було до замкненої літературної гуртковщини. Але ж за нею лишалось те значіння, що вона зазнайомлювала з тодішнім утопічним соціалізмом та запроважувала на Україну лівий гегельянiзм. В 40-вих роках ця гуртковщина переходить знову на широке поле. Криза панського господарства в 30-тих роках викинула багато інтелігенції із рядів дворянства. Ця інтелігенція стає на державну чи приватну службу й ширше починає цікавитися класовими відносинами на Україні. Фабрична промисловість в цей час починала де-не-де

переходити від кріпацьких робітників до найманих, але ніяк ще не могла стати на власні ноги. Селянство знову бунтувалося проти поміщиків та фабрикантів, що свої втрати на низьких цінах хотіли надолужити подвійною роботою кріпаків. Оці відносини давали пригожий ґрунт до шукання нових шляхів і до творення всяких планів, що їх черпалося повними пригорщами із західної літератури.

Серед отаких відносин складається в 1846 р. у Києві, заходом Костомарова, Білозерського, Гулака й Марковича Кирило-Мефодієвське Брацтво, що стає виразом тих громадських планів та заходів, які виникали в ті часи. Країна ще перебувала під впливом аграрної кризи й душилася в селянських повстаннях проти кріпацтва. Де-далі вона все наводнювалася інтелігенцією, що шукала собі занять в школі, в урядових установах та конторах. Ця інтелігенція не вдоволялася своїм підлеглим становищем і захоплювалася перспективами майбутнього громадянства, що малювали перед нею Фур'є, Овен і Сен-Сімон. Самодержав'я переслідувало цю інтелігенцію за вільнодумство, а це ще більше штовхало її до утопістів та до слов'янофільства.

Тому не дивно, що серед таких відносин Кирило-Мефодієвське Брацтво, складаючи свій програм, окреслює ним бажання цієї безробітної інтелігенції, бажання відновити ідею федеративного слов'янофільства та виробити план майбутнього громадянства, де вже не має дворян та кріпаків і де вся влада знаходиться в руках людей знання; ці люди мають керувати республіканською федерацією, що будується на рівних громадських правах та із загальним голосуванням. Цей програм товариства було складено на принципі християнської любови, братерства та рівности. Але тактика товариства не була революційною. У своїх „Правилах для членів“ товариство радить мирну пропаганду шляхом „покорі та миролюбства“, щоб не дати причини думати, що товариство виступає проти існуючого порядку.

Оце Брацтво, що в основу своєї пропаганди й тактики поклало науку Сен-Сімона, видало особливі відозви „До братів Українців“ та „До братів Москалів і Поляків“ і оголосило твір Костомарова „Книга битія українського народу“, де виявляє місянську ідеалізацію в українського народу. Весною 1847 року

Брацтво в самому початку поширення його пропаганди, було раскрыто і членів його покарано висилкою та тюрмою.

Кирило-Мефодієвське Брацтво намагалось вирішити національну справу на Україні автономно-федеративною спілкою слов'ян, що мусила би мати центральне правління—сойм у Києві; але воно не рішало виразно справи про земельну власність. Крім нього були ще мабуть на Україні якісь фур'єристські гуртки, яких мав організувати фур'єрист Савич, що для тої мети приїхав із Парижу і мав суперечки з Костомаровим з приводу його програму. Але виразних слідів цих гуртків не маємо.

В той час, як інтелігенція шукала виходу з тяжкого громадського стану в утопічному соціалізмові, на обрії з'являється співець кріпацького селянства Т. Шевченко,—найбільший революційний поет ХІХ ст. Син бідного кріпака, в дитячі роки пастушок та козачок у поміщицькому дворі, а далі викуплений на волю студента академії мистецтв, Шевченко в своїй поезії став непримиреним апостолом революції; вчасно визволившись від козацького романтизму, він став генієм революційної боротьби проти самодержавія, релігії, власности й насильства. Він оспівує не ту боротьбу, що відбувається шляхом пропаганди, а ту, що відбувається шляхом безжалісної кривавої помсти, що не знає ні свата, ані брата, що провадиться одинаково як проти своїх, так і проти чужих паразитів. За це його було вислано салдатом до Азії, після випадкового арешту разом із Кирило-Мефодієвцями—членом Брацтва він мабуть не був, бо з мирною пропагандою Костомарова погодитися ніяк не міг. Це був дійсний революціонер і соціяліст, хоча марксизму ще не знав: у своїм „Посланні“ віщував він нашу соціялістичну революцію, а в щоденнику мріяв про соціялістичний уклад, що має народитися в наслідок фабричного виробництва.

50-ті і 60-ті роки на Україні

Селянські розрухи. Повстанська пропаганда. Визволення селян. Повстання 1863 року:

Після невдачі Кирило-Мефодієвців на Україні зовсім затихло. Члени цього товариства каялися в своїх гріхах і

занялися виключно культурною роботою. Самодержав'я крепко стало на ноги, охороняючись жандармами. Мазепинство було вирвано з корінням. Дворяни втішались зростом цін на хліб та великим вивозом цього хліба за кордон, де в 1846 році стались неврожаї, так що в Англії було скасовано т. з. хлібні закони. Ширилася фабрична промисловість. Почали будувати залізницї. Поміщицьке господарство ставало буржуазним. Зачиналася хлібна фабрика. Російське правительство, крїваво задушивши рукою Паськевича угорське повстання в Австрії та помігши цій країні ліквідувати заворушення в Галичині, Відні та Празі, почувало себе безпечним і спокійним перед грізними західними течїями, надто тому, що в себе вдома йому вдалося привести до порядку невдоволене селянство та придушити сектанство, що розклало православну церкву і грозило державі своїм утопічним комунізмом.

Та в 1853 році розпочалася кримська війна. Московське правительство раде було використати козацьку традицію, що ще панувала серед українського населення, і збиралося організувати т. з. охочі козацькі полки. Крїпацька маса, гадаючи, що панщині приходить кінець—бо, мовляв, уже повертають козацьку волю, стала записуватись в ці полки, але на фронт і не думала йти, а кинулась грабувати панські та казенні маєтки. Почався грізний рух на Київщині, Поділлі, Полтавщині й Катеринославщині. Уряд насилу придушив цю „козацьку революцію“. На одну Київщину проти цих „добровольців“ було вислано в 1855 році 16 ескадронів кавалерії з артилерією та саперами. І не дивниця—Київ був тоді центром усього руху. В Печерській Лаврі було заложене навіть потайну друкарню для друку революційних відозв Ю. Розентула, головного пропагандиста „козацької революції“.

Кримська війна для самодержав'я скінчилась повною невдачею. Україна перша й відчула її наслідки, утративши можливість вільного експорту хліба в західну Європу. До тогож на західних ринках коло того часу з'явився грізний конкурент із своєю пшеницею—Америка. Почався знов упадок поміщицького господарства, яке вже й без того не здужало було існувати при крїпацькому праві, що ставало

невигідним навіть проти дорожче оплачуваної вільно найманої праці. І на Україні знову стало неспокійно. Стали бунтуватися селяни на Херсонщині й Харківщині, ширилося невдоволення в армії—насувалася буря, що грозила загальною революцією. То тут, то там стали палити поміщицькі економі та бити і вбивати урядовців.

Революційна пропаганда знову виросла. Українських пропагандистів об'єднував варшавський Революційний Комітет, що готував нове повстання Польщі і знову втягував у нього українців, під давнім лозунгом люблинської унії. Ці пропагандисти, як Потебня, Антонович і Рильський, пробують організувати революційну пропаганду в широких розмірах, засновують групи в Києві, Житомирі, Полтаві, Одесі та Харкові та поширюють видану центральним революційним комітетом „Золоту Грамоту“, звернену до українських селян, де було обіцано дати селянам волю й землю. Цею пропагандою починають цікавитися давні Мефодієвці та де які культурники, що їх придушила російська цензура. Знову відновлюються давні революційні кружки. Для зміцнення пропаганди користаються популярністю Т. Шевченка серед населення та розповсюджують прокламацію, наче-б то лист Шевченка—„Голос Шевченка із Сибіру“, що в ній закликають населення до кривавої розправи з самодержав'ям.

Тимчасом правительство із дворянством поспішило й випередило повстання актом 19 лютого 1861 року, звільняючи селян од кріпацтва. Цим воно зразу вибило з рук національної, як української, так і польської, революційної пропаганди найкращу зброю, повертаючи на свою сторону зворушене селянство. До того-ж повстали змагання поміж українськими, польськими та російськими пропагандистами щодо майбутніх відносин у республіці цих трьох народів. Польські революціонери, побачивши поворот українських селян на сторону уряду, стали вже не такими щедрими в своїх обіцянках щодо автономії; це стало причиною того, що українська інтелігенція стала сторонитись від заговору; де-які стали переходити на сторону уряду, що обіцяв національно-культурні полегкості.

В 1863 році повстання в Польщі таки піднялося, але на Україні воно не вдалося ніяк. Головні організатори його—

Антонович та Рильський—відмовилися брати в ньому участь та ще й попали в тюрму, через провокацію польських поміщиків. Сама тільки невеличка волинська група з Потебнею видержала до кінця й мало не вся погинула в бою разом з Потебнею. Київська та Одеська групи ліквідували себе ще перед повстанням, а харківська та полтавська наміряються продовжувати справу на власну руку. Ці останні групи провадили пропаганду за автономний сепаратизм. Але їхня пропаганда ніякого успіху не мала й вони після невдачі польського повстання також зникли.

Повстання 1863 року було останнім проявленням революційного українського слов'янофільства чи автономного федералізму. Він гине остаточно серед жорстокої реакції, що переслідує кожне українське слово. Не мавши й раніш багато прихильників, крім університетської молоді, він губить тепер і її—вона в ньому розчаровується. Щоб покінчити раз назавсідги з „мазепинством“, міністр Валуєв видає в 1863 році заборону писати та друкувати українською мовою популярну й педагогічну літературу, закриває недільні школи, клуби, й літературні гуртки, сотнями висила підозрених у пропаганді українців за межі України, запроваджує сувору цензуру на красне письменство та забороняє зовсім привіз літератури з заграниці.

А тимчасом реформа 19 лютого, що її було переведено згідно із принципом, якого вимагали землевласники, тоб-то розкріпощаючи селян із маленькими невистарчаючими наділами землі, викликала заворушення поміж селянами, що їх обтяжували викупи за землю, яку вони вважали за „свою“. Селянство не хотіло ніяк писатися на волю і приходилося озброєною силою примушувати їх до того. Ніколи ще так не сікли й не пороли селян, як тоді, коли давали їм волю. Не тільки селянство розчарувалося у своїх надіях на волю, ще більш розчарувалася та частина вільнодумної інтелігенції, що лишила революційну пропаганду, надіючися на добру волю уряду, а тепер побачила, що даремно сподівалася від того уряду якихось соціальних перемін.

70-ті роки на Україні.

Бунтарі. Пропагандисти. Терористи. Драгоманов. Южно-російський робочий союз. Зачатки марксизму на Україні.

В наслідок загального розчарування розвивається тепер на Україні анархізм та бунтарство, що, заперечують усяку державність і, бачучи загальне невдоволення селян волею, думають, що прийшов час на загальну селянську революцію, яка мала привести до організації братерського об'єднання виробничих спілок на автономних основах. Для здійснення цієї революції вони влаштовують партізанські гуртки, що мали власним прикладом збудити в масах революційну стихію.

Одночасно із цим, в супереч бунтарям, до котрих горнула очайдушна молодь, що надіялася справитись із ненависним царатом, іде друга, також анаціональна течія революціонерів-пропагандистів, які, нехтуючи бунтарськими засобами, мандрували в народ проповідувати соціалізм. Ця ідея, що її оповістив ще в 1869 році гурток Миколи Чайківського, знаходить широкий відгомін серед молоді, яка кидає школу і, хоч незнаючи місцевих вимог до агітації, рушає із книжкою в руці вчити селян соціалізму та проповідувати майбутню революцію.

Ця мандрівка в народ захопила старше покоління. Так, напр., голова з'їзду мирових суддів у Чернигові Ковалик об'їхав 9 українських губерній, агітуючи скрізь молодь до мандрівки в народ; голова харківського з'їзду Войнаральський обійшов усі повіти й волості Харківщини і скрізь збирав сходки для тої самої цілі. Але течія ця скоро кінчається повною невдачею, бо селяни не знали цих людей з города, не розуміли їхньої психіки. Пропагандисти підходили до селян із незрозумілими для них засобами; тому часто навіть так траплялось, що селяни гнали їх або віддавали в руки поліції.

В наслідок такого стану річей, молоді ентузіясти революції переходять в половині 70-х років від літучої до осілої пропаганди, від пропаганди соціалістичних ідей, чужих і незрозумілих для народа, до революційної агітації, в основу котрої кладуть місцеві пекучі потреби трудового

народу, від абстрактного доктринерства до практичного використання місцевих умов та до ступневої підготовки революційних чинностей. В Києві та Одесі складаються особливі організації, що готують цілий план осілої пропаганди; молодь сотнями мандрує на фабрики та на села, оселяючися там в ролі вчителів, агрономів, акушерок, фельшерів, ремісників, то-що. Але й це оселення в народі також не мало поспіху, бо пропагандисти загалом не були організовані: кожна група мимо розпоряджень київського та одеського комітету на власну руку робила ту пропаганду і врешті попадала в руки поліції.

Найбільший поспіх мали пропагандисти на Київщині, де працювали на селі найбільш організовано. Тут було видано „Золоту Грамоту“ для селян; на Чигиринщині та на Канівщині навіть спробовано під проводом Стефановича викликати селянське повстання, оголосивши підроблену царську грамоту, що в ній значилось—бити поміщиків і брати землю. Але й це повстання не вдалось і скінчилося тим, що було заарештовано коло 900 чоловік.

Невдачі пропаганди й масові арешти пропагандистів викликали зневіру до масової революції, а разом із тим дали початок поодиноким терористичним актам окремих революціонерів. Під проводом В. Осинського й Желябова організується тепер Виконавчий Бойовий Комітет, що провадить виключно політичний терор; цей терор тягнеться до кінця 70-х років, аж поки цього комітету не було змінено на Виконавчий Комітет Народної Волі. „Народную Волю“ було засновано у всеросійському масштабі в Липецьку 1879 р. як протилежність до старо-народників, що створили „Чорний переділ“ і працювали вельми успішно на Україні між селянством („слухний час“).

Підчас, коли на Україні з бунтарства виростав політичний терор і складалася революційна політична партія загально-російського характеру, що вносила в мирну політичну пропаганду москвичів нові засоби боротьби, правительство Олександра II продовжує далі нищити українство. Указом 1876 року ще більш утискується можливість друку української книжки, заборонюється вживати українського слова, навіть у церковних проповідях, а до того ще

й касується навіть уніятську церкву на Холмщині,—щоб дорешти вирівняти Україну з Москвою. Тому недивно, що в цей час не могло бути й мови про окрему політичну боротьбу на Україні, і всі революційні сили об'єднались заодно проти самодержав'я. Національні домагання в цей час зовсім утихли, як-що не вважати за такі домагання діяльність українських культурників, що були лояльні до правительства, хоча воно й било їх немилосерно полиці та розігнало до одної їхні полохливі „громади“, заложені при кінці 60-тих років, що їм після уходу Валуєва було зроблено трохи полекшень.

Тимчасом у половині 70-тих років поруч із народницько-селянським рухом, що мріяв про соціалізм, ґрунтований на російській общині, після Парижської Комуни й перекладу Капіталу на російську мову Данієльсоном в 1872 році, починає проявлятися марксизм. Пропагандистами його з університетської катедри являються Антонович у Києві та Зібер у Харкові. Поруч з ними виступає ще й Драгоманів—учитель Зібера. Драгоманів вступає в полемику з бунтарями, а саме проти того, що вони, мовляв, силоміць хочуть на марксизм одягти сорочку Пугачова та Стеньки Разина. Стає Драгоманів і проти тодішніх пропагандистів, зазначаючи їм, що вони перемальовують європейський соціалізм фаррибами думок і мрій українського селянства, поринають знову в темряву минулих віків і переходять на ґрунт всяких утопій.

Приневолений утікати заграницю, Драгоманів продовжує свою боротьбу з народництвом обох течій, критикує „чигиринське діло“ Стефановича та бичує українських культурників. В Женеві він закладає журнал „Громада“, намагається утворити на Україні соціалістичну партію та організує поміж емігрантами студенські соціалістичні гуртки у Відні та у Львові. Але заходи його коло витворення соціалістичної партії на Україні не вдаються; Желябов, що мав зайнятися цею справою в Одесі, остаточно перейшов до народників, виробивши навіть терористичний програм „Народньої Волі“.

Драгоманів, хоча й боронив західний соціалізм, тоб-то марксизм, російських і українських народників, але сам марксистом не був, а схилявся більше до анархістичного

федералізму Прудона. Не позбувшись національної платформи, він не засвоїв марксистської діалектики та й сам не склав якоїсь політичної теорії.

На 70-ті роки припадає перший початок спроб робітничих організацій на Україні. В цей час пролетаріят уже був численний і освідомлений настільки, що відчував потребу свого об'єднання. Правда, спроба Драгоманова утворити робітничу партію не вдалася. Але все-таки в 1875 році в Одесі заходами Желябова, Карпенка та Заславського вже існувала „Південно-російська робітнича спілка“. Ця спілка стояла ще на роздоріжжі між народництвом та марксизмом. Сила її була однак в тому, що це була перша робітнича організація взагалі в Росії, що об'єднувала робітників для боротьби з економічним та політичним сучасним порядком і для пропаганди ідеї визволення робітників з-під гніту капіталу та привілейованих класів. Такі самі спілки повстають у 1880 році в Києві, Ростові, Харкові й Таганрозі. З початку мало не всі вони стають на народницьку платформу.

80-ті та 90-ті роки на Україні

Ріст соц.-дем. організацій. Київський соц.-дем. гурток. Гурток „Южный Рабочий“. Українські культурники. Заснування РСДРП.

80-ті роки почалися серед терору народовольців, що закінчився замахом на Олександра II в 1881 році, а разом із тим розгромом Народньої Волі. На Україні тепер терор на якийсь час притихає разом із тим як затишли бурхливі селянські заворушення 1880—1881 років. Заворушення ті особливо сильні були на Правобережжі, де вони вибухали на ґрунті безземелля селян і тяжких умов лихви та аренди поміщицької землі. Цими заворушеннями було знищено кілька десятків поміщицьких економій. В наслідок такого становища було створено Селянський Банок. Але безземельним цей банок жодної помочи не дав, а тільки поміг розвиватися глитаєм.

Пролетаризація села відбувається безупинно і що-раз швидшим кроком. Промисловий капіталізм та індустріялізація аграрного капіталу навич росте на Україні, коштом

французських та бельгійських капіталів. Сквапляво будуються залізниці, заводи й фабрики. Але все це разом не в силах дати роботу сотням тисяч рук, що їх викидає із себе село. Через це понижується заробітна плата, і хоча число заводів росте, але росте все-таки й матеріальна нужда робітництва, воно починає страйкувати, аби зневолити капіталістів підвищити заробіток. Ті страйки багато не помагали, бо фабриканти мали наготові нові робочі руки із числа безробітних.

Такий стан річей примушував робітництво шукати ще дужче обопільної допомоги в робітничих спілках та робітничих касах; разом із тим цей стан річей давав добрий ґрунт до поширення ідей марксизму на Україні. Народництво виживалось і його місце починає займати революційний марксизм. До поширення марксизму на Україні підготованого драгоманівщиною а почаєті й чорнопередільцями багацько причиняється женеvська група „Освобождение Труда“; вона ліквідує проповідь соціалізму всім класам і намагання примирити різні класи між собою. Ця група заснована колишніми чорнопередільцями Плехановим, Дейчом та Аксельродом 1883 р. встановлює що соціална революція не може вирости з міщансько-селянського соціалізму, який проповідують народники; що т. з. община не в силі двигнути Росію на шлях комунізму; що ініціативу та керування соціалістичного руху може взяти на себе тільки пролетаріят. Заразом ця група відмежовує себе від націоналізму українських революціонерів.

Під приводом женеvської групи на Україні починають закладатися перші соц.-дем. гуртки. В Харкові в 1886 році заходом Туган-Барановського повстає перша соц.-дем. організація; в 1888 році заходами Абрамовича повстає подібна-ж організація в Києві; того-ж року подібні гуртки повстають в Одесі, Миколаїві, Ростові й Катеринославі об'єднуючи в українських і руских робітників. То зникаючи, то повстаючи знову, в 90-тих роках ці соц.-дем. організації об'єднуються в робітничі спілки боротьби за освободження робітничого класу, що мають провадити не тільки оборону, але й наступаючу боротьбу за свій економічний стан ці спілки дійсно починають політичну боротьбу з пануючим класом та його урядом. Першу таку „Спілку боротьби за освободження

робітничого класу“ засновується в Києві в 1895 році. Згодом ця Спілка приймає назву „Южный рабочий“ і закладає власний орган „Робоча газета“. Через рік такі союзи закладаються в Миколаїві під проводом Троцького, в Одесі, де працював Стеклов і Циперович, у Катеринославі та Харкові.

Правда, де-які з цих спілок не могли порвати з методами боротьби народників. В Харкові, напр., в такій організації було багато членів Народної Волі, що і складала фракцію терористів. Тут була також окрема фракція федералістів з Микитиним на чолі. Ця фракція, між иншим, додержувалась і терору. З неї-то й вийшов план замаху на Олександра III в 1887 році, що його виконали полтавські терористи з А. Ульяновим на чолі. Але всі ці кружки ступнево очищалися від народницьких і національних пережитків.

Коли між революціонерами пішла боротьба за програму і тактику, український національний рух що-раз більше переходить у сторону реакції, обмежуючися самими культурними питаннями; він ставиться вороже до вкраїнських революціонерів, що шукали єдиного фронту проти пануючого укладу. Немаючи ніякої політичної лінії вкраїнські культурники устами Мордовця заявляли свою лояльність до уряду, показуючи, що національно-культурний рух навіть сприяє самодержав'ю, бо він бореться із соціалізмом. Вони ще раніше—в 1876 році, бажаючи виявити своє вірнопіддання і лояльність самодержавію, організували навіть у Києві спілку для вербування охотників проти турків—ніби то в оборону Сербів. За цю лояльність генерал Черняїв казав сікти різками членів цієї спілки, коли вони як охотники не годилися до польової служби.

Таке відношення українських патріотів до революції очевидно не могло з'єднати національному питанню оборонців у соц.-дем. гуртках, що і, побачивши таке рабство культурників, одвернулися від них із відразою, і вважали їх за неменших своїх ворогів, як і дворян та самодержавний уряд; тим самим соц.-дем. гуртки здебільшого вороже ставилися и до вкраїнських національних домагань, що ставили для них такі перешкоди в революційній пропаганді.

90-ті роки на Україні тісно зв'язані з 80-тими і являються наче продовженням цих останніх, розвиваючи далі передумови до соц.-дем. пропаганди. В 90-тих роках промисловість на Україні розвивається ще з більшою силою, ніж раніш, ще дужче зростає число фабрик та заводів. В 1898 році вже маємо 17 великих європейського типу металургічних фабрик. Продукція вугілля й заліза збільшилася за останнє десятиліття майже на 150—170 %. Але заробітна плата впала в порівнянні з 70-тими роками на 30%. Збільшилося й число безземельних селян—в деяких губерніях на 15%.

В лабетах аграрного та промислового капіталу заворушення росли далі. Бунтувалися селяни проти податків. Ворохобився сільський пролетаріят. Частіше й численніше страйкували робітники. Аграрна криза 1894 року, що спричинила упадок цін українського збіжжя на німецькому ринкові на 27%, та земські начальники з їх безмежною владою на селі ще дужче роздмухували вогонь, викликали численні аграрні й фабричні страйки, піднімали голодні бунти.

Отже в цей час наростала необхідність одного центру, що керував-би боротьбою пролетаріату та селян із дворянською реакцією. З ініціативи київської групи „Южный Рабочий“ у Мінську в 1898 році відбувся з'їзд всіх соц.-демократичн. організацій, що були тоді в Росії. На цей з'їзд із України прибули організації київська, катеринославська та Харківська; з Росії Московська й Петроградська; прибув сюди й Бунд, заснований 1897 р. Саме цей з'їзд дав початок „Російській соціал-демократичній робітничій партії“, що мала ЦК у Києві та свій орган „Робочу Газету“.

В 1890-их роках помічаємо заразом ще одну спробу об'єднати український пролетаріят в окрему українську соц.-дем. партію. Існуючі вже на Україні соц.-дем. гуртки здебільшого склалися зі зрущеного або руського пролетаріату, теж заходами І. Стешенка та Л. Українки. 1895 р. організується в Києві при участі М. Кацюбинського, Кавуна, Тучанського та Б. Ратнера окремий української соц.-дем. гурток; він мав на меті боротися з культурництвом серед

української молоді. Та цей гурток удався згодом у радикалізм, з винятком Л. Українки, Антоновича, Кавуна й Тучанського. Ознакою цього радикалізму було заснування цим гуртком 1900 р. Революційної Української Партії (РУП). Партія ця злагодила була ще 1897 р. програму для себе та випустила практичний poradnik „Про соц.-дем. роботу серед українського селянства и робітництва“.

900-ті роки на Вкраїні

Большовики. Меншовики. Українські соціалісти. Націонал-демократи. Революція 1905 року. Думська конституція.

РСДРП не довго здержалася як одноцільна партія. В середині самої партії був розкол уже тоді, як вона складалася в одну цілість. Розкол цей проявився спершу в двох течіях. Течія економізму чи легального марксизму, мала свій осідок у Харкові та Києві, де працювали Т.-Барановський, Бердяїв, Булгаков та Струве; вона видавала свій орган—„Рабочую Мысль“ і „Жизнь“. „Іскровці“ групувалися біля Леніна, Плеханова та Мартова й видавали орган „Іскру“ та „Зарю“. Боротьба обох течій закінчилася на II з'їзді РСДРП перемогою іскровців. Але на черзі знову стали на тому ж з'їзді суперечки поміж большевиками та меншовиками

На Вкраїні мають перевагу меншовики. На їх платформі стоїть Бунд, київська група давнього „Южного Рабочего“, що його було розв'язано в 1903 році, харківська організація, катеринославська та донецька. В 1905 році переходять до меншовиків групи одеська та миколаївська. Большевики мають на Вкраїні тільки большевицькі фракції в цих організаціях та крім того паралельні свої комітети в Одесі, Харкові, Києві та Катеринославі, що стоять керуванням ЦК большевиків у Петрограді, який склався після розколу в 1903 році. На чолі меншовиків стоїть їхня Організаційна Комісія.

Поруч із розвитком розколу в РСДРП та з проявленням російського націоналізму деяких соц.-демократів (головне меншовиків з РСДРП), що-до українського питання,

на Україні починають складатися окремі соціалістичні та ліберально-демократичні українські партії. Ще в кінці 90-тих років стався розкол між українською інтелігенцією. Частина молоді під приводом І. Стешенка й Л. Українки виступила проти українських патріотів і в 1895 році заснувала українську соц.-демократичну групу в Києві. Оця українська організація в 1900 році під приводом Антоновича, Русова, Кавуна та Винниченка організується в „Революційну Укр. Партію“ (РУП); відбулося це на харківському з'їзді українських соціал-демократичних гуртків Полтави, Харкова й Києва. Ця РУП об'єднала однак у собі зразу три течії: драгоманівсько-федеративну, Соціал-демократичну та народницько-революційну; заразом вона приєднала до себе й націоналістичну українську інтелігенцію, своїм гаслом самостійности України, проголошеним в брошурі „Самостійна Україна“.

1901 р. окремо від соц.-дем. організації, повстає з колишніх членів Народньої Волі народницька організація під назвою „Партії соціалістів-революціонерів“. Вона була виразом початку селянських розрухів, що в них приймає активну участь, організуючи Бойову організацію ПСР. Програм свій вона виробила доперва на I з'їзді 1905 р.; до цього часу окремо існував „Союз соціалістів революціонерів“ у Росії та „Партія соціалістів-революціонерів“ на Україні з осідком у Харкові.

Широкий противодержавний рух ліберальної-буржуазії на Україні, (звичайно не української), вилився остаточно в буржуазну партію „Союз Освобождения“, засновану колишнім соц.-дем. Струве в Києві 1902 р.; згодом вона перейменувалася на „Конституційно-демократичну партію“.

Отже, в 1902 році з цієї партії вже виходить права група (самостійники-демократи), що і засновує окрему „Українську Народню партію“, що в 1917 році переіменувала себе на партію соціалістів-самостійників. В 1904 році виходять з РУП усі радикали й під приводом Грінченка, разом із заснованою в 1903 році „Українською Демократичною Партією“, дають початок Українській Радикально Демократичній Партії,“ що своїм програмом стала близько до російських кадетів. Одночасно з виходом правих фракцій,

в 1904 році виділилася з РУП ліва течія під приводом Л. Українки, Баска, Кавуна, Карася, Антоновича й Кириєнка. Вона зорганізувалася в „Українську Соціал-Демократичну Спілку“, що мала бути „крайовою організацією українського сільського пролетаріату“. Ця Спілка зразу увійшла до складу РСДРП на правах автономної секції.

Остання частина РУП, із Поршем, Садовським, Мазепою, Ткаченком та Винниченком на чолі, в 1905 році переіменувалася на УСДРП і на Стокгольмському з'їзді РСДРП увійшла до її складу як автономна Українська Соц.-Дем. Партія.

Цей розвиток українських національних партій*), як соціалістичних, так і ліберально-демократичних, був тісно зв'язаний з тими загостреними відносинами серед соціал-демократії в національному українському питанні, що доводили до непорозумінь. Він був zarazом наслідком надривання класових суперечностей, числених бунтів і заворушень на Україні на початку ХХ ст., та до того ще залежав од розвитку на ній заможного селянства, що починає боротьбу з російським поміщиком.

На Україні, з одного боку, нечувано швидко зростала й концентрувалася велика промисловість, оперта на заграничному капіталі, а з другого що-раз падала заробітна плата робітників і збільшувалося число безземельного селянства. На Лівобережжі повстають синдикати камінновугляної (Продуголь) і залізно-стальної (Продамет) промисловости. На Правобережжі розвивається цукрова промисловість і йде індустріалізація латифундій й заводчики організуються до боротьби з пролетаріатом, що де-далі все грізніше ставить свої економічні домагання та zarazом готується вихопити державну владу з рук дворянства. Протекційна політика, селянський банк, висока орендна ціна, високі й немилосерно здирувані податки, безземелля селян, що заставляло їх задурно працювати в поміщицьких економіях, швидкий розвиток глитайського елементу на селі,—все це провадило до того, що вже в 1902 році на Полтавщині та на Харківщині вибухли грізні селянські бунти, що дали початок загально-російському селянському рухові. В 1903

---

*) До речі, Бунд також був єврейською національною соц.-дем. партією.

році появляються ще грізніші заворушення. Вони ширяться по інших губерніях. Горять панські маєтки, разу-раз трапляються убивства поміщиків та чиновників. В 1904 році вдається яко-такто втихомирити пожар селянських бунтів— хоча й за допомогою масових військових ексекцій. На чолі селянських розрухів стає заможне селянство, домагаючись розділу поміщицьких та державних маєтків поміж селянами, українізації шкіл та урядів і політичної автономії. Правительство Плеве, побачивши що селянські розрухи починають приймати в де-яких місцях і політичний характер, старається звернути селянську стихію на жидівські погроми, що їх уряжує поліція. З Кишиньова та Бердичева починаються масові цькування й бійка євреїв, що переходять мало не всі більші міста України.

За селянськими розрухами починається робітничий рух на економічній і політичній основі. Першою страйкує Київщина в 1902 році—за 8-годинний робочий день та за скликання установчих зборів; після цього йдуть страйки та маніфестації в Одесі, Полтаві, Катеринославі та Харкові. В 1903 році вибухає загальний страйк на Україні. Большевики й меншовики, українські еседеки и радикали ширять прокламації й допомагають волі преси, скликання установчих зборів і 8-годинного робочого дня. Правительство військовими ексекціями розганяє демонстрантів.

Невдала війна з Японією в 1905 році ще більше загострює напруження між робітниками та урядом. В Харкові та Катеринославі приходить до бійки з військом. Те саме діється в Києві та Одесі. Поліція знову організує погроми, що особливо криваво проходять в Одесі та Києві. В листопаді та у грудні за прикладом Петрограда творяться Робітничі Ради в Ростові, Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Кременчузі, Таганрозі, Юзовці, Маріуполі и Миколаїві. Але армія не виступає в цей час на стороні революції. Малі неспокої вчинилися тільки у гвардейському полку в Києві та серед одеської, харківської а передусім полтавської залоги, коли не числити сюди бунту севастопольських моряків. Завдяки цьому й удалося урядові в 1906 р. задушити революцію остаточно, при помочі армії, що на неї покладали так багато надій революціонери.

Революційну стихію 1902—1906 року кожна партія-намагалася використати для своїх партійних цілей. Большевики, та „Спілка“ почасти, намагалися завоювати диктатуру пролетаріату; меншовики погоджувалися з кадетами що до домагання буржуазної конституції; есери пробували навіть об'єднатися з лібералами (1904 р. на парижській конференції). УСДРП мріяла одночасно про політичну автономію й соціальну реформу;—партія радикальна, народня й демократична ішли одною дорогою з кадетами. Але всі українські партії займали однакову радикальну позицію дворянства й вимагали вивласнення великої земельної власности та наділення нею селян, автономного сойму, українізації шкіл та урядів. Ці домогання було виразно поставлено в 1905 році на всеукраїнському з'їзді селян у Полтаві, скликаному правими українськими партіями. Те саме провели на своїх з'їздах УСДРП. „Спілка“, що близько стояла до большевиків здається була тоді чи не найсильнішою з усіх українських партій; у всіх більших містах вона мала свої комітети—Вільні Громади.

Коли було скликано першу Думу, розгорілася виборча компанія українських партій за думські мандати. Большевики бойкотували тоді Думу; Спілка стояла на роздоріжжі між большевиками та меншовиками, та всеж таки взяла участь у виборах. Але побіду мали радикали та демократи що мали блока з російськими кадетами і, таким чином, провели в Думу 30 глитайських депутатів. Інших 14 депутатів провела Спілка та УСДРП. В II Думі утворився був уже окремий український блок із 51 делегата усіх українських партійних групувань, що домогався од правительства вивласнення поміщицької землі та розділення її поміж селян, націоналізації заводів та інших закладів краевого значіння, територіяльно-національної автономії та охорони праці.

Реакція і світова війна

Пролетаризація села. Українські Ес-ри. IV Дума. Союз Визволення України.

Ліквідація революції 1905 року тяжко відбилася на большевиках. Саме на них складали тепер усю вину за

невдачу революції й даремне проляття крові. Проти них тепер агітують серед робітників не тільки із сторони правительства, дворянства та російської буржуазії, що об'єдналася тепер із дворянством, але ще й із сторони меншовиків як російських, так і українських, із сторони есерів та українських демократів. Большевицькі організації на Україні трохи поріділи, але зате зміцніли в середині. Зберегли ще силу їхні групи в Києві, Одесі, Харкові й Катеринославі і коли в 1912 році поспіли вибори в IV Думу, то вони все-таки провели туди своїх депутатів: Петровського з Катеринослава і Муранова з Харькова. Большевики обстоювали надалі пропаганду за підготовлення нового озброєного повстання робітників та селян, але не нехтували вже цим разом і боротьбою з думської трибуни, тоді як меншовики одмовлялися тепер від обох способів боротьби та заявляли, що соціяльну революцію в Росії взагалі на довгі роки похоронено. На сторону меншовиків стала хилитися і „Спілка“, видаючи свій орган „Правду“, при участі Троцького. Вона однак уже в 1908 р. припинила своє існування, влившись почасти в УСДРП, почасти в ряди большевиків.

А реакція, розігнавши й II Думу, робила тріумфальний похід на Україні. Законом 9/п 1906 р. про хутори вона з'єднала собі глитаїв, що ще в більшій мірі стало прискішувати обезземелювання неземного селянства. Незаможне селянство, користаючи із свободи земельного обороту, збувало глитаям за безцін свою землю, тратило своє добро й емігрувало в Сибір, Туркестан та Америку шукати кращої долі. Робітництво було поставлено ще в гірший стан, ніж перед революцією: буржуазія разом із дворянством стала розганяти послідню його опору—професіональні союзи, а на страйки робітників відповідала локавтами.

Столипинський режим, маючи на своїй стороні III Думу, глитая на селі й буржуазію в городі, зажерливо кинувся виловлювати пропагандистів, пускати в ход провокаторів і сотнями висилати на каторгу підозрених, що ще в більшій мірі скріпило ліквідаторські настрої. Особливо береться він за українських пропагандистів. На Україні закривають навіть Просвіти та читальні, нищать зовсім

пресу, закривають видавництва. Провідники національних соціалістичних течій опинюються за границею.

На Лівобережжі в цей час пробують організуватися за прикладом російських ес-ерів українські ес-еровські гуртки. В 1907 році відбувається навіть у Харькові з'їзд цих гуртків, що має створити „Українську соціалістичну революційну партію“. В 1908 році до них прилучаються члени національної терористичної групи. „Оборона України“. Однак нова організація не змогла на Вкраїні розвернути якої будь діяльності і, після невдачної спроби в 1912 році організувати на Лівобережжі бойові відділи, зовсім затихає, не встигнувши навіть виробити свого програму та партійного статуту.

Тим часом переслідування українців, що його чинилося без усякого розбору, дійшло свого вершка. Законом про инородців їх було поставлено нарівні з иншими „инородцями“, чого домагався колишній „Союз Освобождения“ Струве, „Союз истинно-русских людей“, керований Бобринським та Євлогієм, та „Двуглавий Орел“, що спровокував у 1913 році в Києві відомий процес Бейліса, обвинуваченого за ритуальне ніби то вбивство. З приводу переслідування українців у 1913 році в IV Думі розгорілися гострі дебати: катеринославський депутат Петровський доводив, загубні наслідки такої політики, тоді як Скоропадський, Родзянко й Макогон разом із Бобринським хвалили цю політику правительства. Дума була вже одверто на послугах у чорної реакції.

Врешті настає імперіялістична війна 1914 року. В Думі зразу заарештовано більшовицьку фракцію, за противоенну агітацію та за голосування проти воєнних кредитів; в цьому числі заарештовано и делегатів із України: Петровського й Муранова та вислано їх до Сибіру. В цей час удвоє збільшується переслідування всякої революційної думки, а разом із цим небезпечного для уряду самостійницького руху українців. Похід у Галичину надав патріотичного духу навіть меншовикам, що під впливом свого лояльного патріотизму мовчки годяться на політику Бобринського в Галичині, не зважаючи на то що вона в основі своїй мала погроми євреїв та заслання галицьких самостійників.

Імперіялістична війна зразу повернула українських самостійників в сторону Австрії та Німеччини. До них приєднуються ще й заграничні групи УСДРП та українських ес-рів. В 1914 році вони спільно засновують у Відні самостійницьку політичну організацію під назвою: „Союз Визволення України“. Вони випускають декларацію до ворожих держав, де підписується В. Донцов, Дорошенко, Меленевський, Залізник і Жук; в цієї декларації вони домагаються самостійности України. Під крилом Австрії вони організують для здійснення цієї ідеї бойові сили, під назвою „українських січових стрільців“—для боротьби з самодержавною Росією.

Весна 1917 року

Центральна Рада. Ревізія партійних програм. УПСР. УПСФ. Селоспілка. Становище м лшовників. Ген. Військ. Комітет.

Велика Революція, що почалася в Росії перед весною 1917 року, пройшла на Україні три стани свого розвитку: часи національної революції, часи боротьби з національною контр-революцією і, врешті, доба закріплення радянської влади. Перший стан революції обіймає час до осені 1917 року — до вибуху Жовтневої Революції в Росії.

Проголошення буржуазної республіки в Росії було вихідною точкою для переведення в життя національними українськими партіями своїх домагань, що їх було окреслено вже в 1906 році. Вже 16 марта (н. с.) ТУП*) скликає в Києві нараду з місцевих представників правих і лівих партій, та кооперативних і освітніх товариств, що утворюють із себе Київську Національну Раду. Ця Рада постановила скликати в Києві Національний Конгрес, закликаючи також населення творити на місцях такі самі національні ради. Конгрес цей відбувається 16 квітня в Києві. Він оголошує себе правосильним представником українського народу, обирає Центральну Раду з Грушевським на чолі та доручає цій Раді перевести через центральний уряд національно-територіальну автономію України в російській республіці на федеративних основах.

*) ТУП—Товариство українських поступовців.

Національний Конгрес супрожувався загальним національним екстазом та надією на здійснення національно-культурних та політичних прав України; за соціяльну революцію ніхто на цьому з'їздові не думав. Такий самий екстаз пройшов по всій Україні. На місцях організуються військові, селянські та робітничі національні ради, окремо від солдатських та робітничих рад, що організували тоді більшовики та меншовики. Захоплення доходить до фронту, де повстають окремі українські відділи військових частин з окремими національними радами та окремою українською командою. Це зразу вороже поставило один проти одного два національних табори на Україні. На чолі одного табору стали українські с.-д. з українськими автономістами, на чолі другого—російські меншовики з кадетами.

Ще раніше, одночасно з підготовкою до Конгресу відбувалася переорганізація українських партій та зміна їх програмів відповідно до нових умов політичної боротьби. Першим відбувся, ще в квітні, з'їзд ТУП; він став разом і установчим з'їздом нової партії „Союз українських автономістів-федералістів“ що в неї обертається тепер ТУП. Згодом ця партія приймає назву „української партії соціялістів-федералістів“—УПСФ; головну роль в ній стали відігравати Ефремов, Ніковський, Прокопович, О. Шульгин і В. Дорошенко.

Органом цієї партії стає Київська газета „Нова Рада“. Програм партії зближається до програму російських кадетів.

Напередодні Конгресу, а саме 16 квітня, відбувся установчий з'їзд партії українських соціялістів-революціонерів—УПСР. До цього часу на Україні окремі групи ес-ерів не мали ніякого майже значіння: вони не були зв'язані між собою, а з селянством почали зв'язуватися доперва в часи війни—та и то лише харківська та київська група, що мали в Києві газету „Боротьба“. З'їзд мав перед собою два питання: національне й земельне. В останій справі з'їзд не виніс жадної виразної постанови, крім резолюції загального характеру, що домагалася передачі поміщицьких та монастирських земель у земельний фонд, для наділення безземельних та молоземельних селян. Після з'їзду ес-ери взято кинулися до організації безпартійних професійних

„селянських спілок“ *), щоб через них звязати себе з масами, від яких вони до цієї пори були відірвані.

Одночасно під проводом Винниченка та Антоновича відбулася конференція УСДРП. На ній було вирішено вийти з меж того програму, що існував із 1905 року, і рішуче провадити домагання автономії України у федеративному звязку з Росією. Визнаючи себе єдиним представником українського пролетаріату, конференція УСДРП визнала дальше об'єднання з РСДРП занеможливе допускаючи тільки часткові порозуміння з окремими організаціями РСДРП. Органом УСДРП стає „Робітнича Газета“ в Києві.

Ця еволюція українських партій чи, краще сказати, виявлення їхньої природи в українсько-руській дійсності характеризує ті романтичні настрої, що охопили в цей час навіть найлівіші групи й течії. До того-ж ця еволюція була відповіддю на непримиренно вороже становище, що його заняли на Україні російські меншовики відносно українського національного руху; російські демократи на Україні через своїх лідерів, як пр., голова ради робітничих депутатів Незлобін (безпартійний соціаліст, згодом ес-ер) та голова ради салдатських депутатів, меншовик Таск грозили штиками розігнати Всеукраїнський Конгрес. Тепер серед українських партій почалася гарячкова робота для відшукання звязку з масами. Найсильніше стояла поки-що УСДРП, тому від перших днів революції вона й стала на чолі національного політичного руху. Соціалісти-федералісти, що мали в своєму розпорядженні найбільше число інтелігенції, кинулися при помочі офіцерів провадити пропаганду в армії, а ес-ери поки-що працювали на селі, організуючи „селянські спілки“ в повітові та губерніяльні комітети, що на їх чолі стає Центральний Комітет „Селянської Спілки“ в Києві.

Заможне селянство та офіцери це найзавзятіші представники тодішніх націоналістичних кол. Заможне селянство, бажає ліквідувати велику земельну власність, що проти неї воно боролось під кличем української автономії вже з 1905 року; тепер воно вперто ставить це домагання

---

*) Їх не слід змішувати з соц.-дем. Спілкою.

на порядок денний київського окружного з'їзду, що його скликано було з ініціативи київської ради робітничих і салдатських депутатів 2 травня. Що—до офіцерні, то вона бажає знову мати свою українську армію, тому в тилу як в тилкових частинах вона стає гарячим пропагандистом українського сепаратизму, що його ще недавно одверто цуралася.

15 травня в Києві сформувався перший український полк ім. Хмельницького; цей полк пішов на фронт боронити буржуазну республіку та вмирати за імперіялістичні плани „Временного Правительства“. 18 травня в Києві вже відбувся перший військовий з'їзд представників фронту й тилу. Цей з'їзд постановив рішуче домагатися утворення краевого національного правительства, проголошення автономії України та переведення українізації армії. Для переведення в життя цих резолюцій з'їзд до помочи Ц. Раді вибрав „Український Військовий Ген. Комітет“, що на його чолі став С. Петлюра та генерал Іванов.

Боротьба за автономію

Перший селянський з'їзд. Другий військовий з'їзд. Перший Універсал. Генеральний Секретаріат. Київська коаліція. Переговори із „Вр. Правительством.“ Декларація „Вр. Правительства“ та Другий Універсал. Всеукраїнський Робітничий з'їзд. Інструкція „Вр. Правительства“.

28 травня делегація Ц. Ради під приводом Винниченка, з заготовленою декларацією, основою на резолюціях першого військового з'їзду, їде до „Вр. Правительства“ добиватися автономії України. Представник „Вр. Правительства“ кн. Львов утворив окрему комісію для розгляду цієї декларації. По кількох тижнях комісія висловилася проти задоволення домагань Центральної Ради, мотивуючи це тим що, мовляв, Центральна Рада не представником домагать усього населення України. Делегація повернула до Києва з нічим.

18 червня, в час повороту делегації Центральної Ради з Петрограду, почався перший Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських Депутатів та, окремо, другий Військовий З'їзд. Обидва з'їзди мало не виключно займалися справою автономії; вони постановили, що Центральна Рада має

видати до населення декларацію з поясненням стану річей та й не звертатися більше до „Вр. Правительства“, а самостійно приступити до організації влади на Україні й виробити статут автономії. Обидва з'їзди обібрали із себе представників, що увійшли в склад Центральної Ради.

24 червня, при кінці з'їздів, Центральна Рада оголосила першого Універсала; в ньому Україну проголошується автономною округою Росії із власним правлінням та власною армією... Через тиждень Центральна Рада назначила вже своє правительство—„Генеральний Секретаріят Центральної Ради“ з головою Винниченком. В складі цього секретаріату п'ять місць належало українським еседам—Винниченко, Петлюра, Садовський, Стешенко, Мартос а останні чотири иншим партіям: (С. Єфремов (с. ф.), Х. Барановський (безп.), М. Стасюк (сел.-спілка). П. Христюк (с. р.).

Генеральний Секретаріят зразу проголосив програмну декларацію; але та декларація була пустою балачкою й не рішала ні одної з пекучих справ соціального порядку—ці справи відкладалося до Установчих Зборів. До цієї декларації Ген. Секретаріату, як і до Універсалу Центр. Ради, дуже вороже ставилися всі без виїмку російські партії, починаючи з кадетів і кінчаючи російськими меншовиками та есерами: вони злякалися й другого грізного розколу колишньої російської імперії та розпаду армії на фронті. Правительство Керенського готовило саме тоді новий похід на Галичину під командою Брусілова, а тут на дорозі того імперіялістичного наступу стала несподівано українська автономність. Отже зрозуміло, чому всі російські патріотичні течії стали домагатися скасування Центральної Ради та її Універсалу й Генерального Секретаріату. На таку-ж точку став після агітації російських есерів Виконком Всеросійської Ради селянських депутатів. Лише більшовики, вважаючи українську автономність за етап до соціалістичної революції, ставилися до автономного руху прихильно, хоча й розшифровували при цьому безупинно міщансько-кулацький характер Центральної Ради, її постанов та резолюцій.

Центральна Рада, проголосивши себе автономною владою України, стала шукати тепер порозуміння та підтримки серед инших партій на Україні, щоби дійсно стати

представником усього її населення; в Києві почалися переговори з усіма неукраїнськими соціалістичними партіями та групами. В цих переговорах брали участь і члени „Вр. Правительства“: Керенський, Церетеллі й Терещенко. Ці члени правительства приїхали до Києва добитися згоди з Центр. Радою, бо на фронті мав розпочатися наступ, що на випадок непримирення з Центральною Радою був засуджений на невдачу.

Переговори з партіями привели до їхньої згоди з Центральною Радою на умовах скликання територіального з'їзду та утворення краевого автономного органу на Україні, що мав би підлягати „Вр. Правительству“ й не являвся би виключно українсько-національним. В Центральну Раду входять тепер представники російських ес-ерів, меншовиків, бундовців та польських демократів. Центральна Рада договорилася також із представниками „Вр. Правительства“ і на підставі цього порозуміння проголосила від себе 15 липня II Універсал, а представники „Вр. Правительства“ видали від себе спеціальну Декларацію.

Згода із „Вр. Правительством“ була вже кроком назад: Центральна Рада ставала тепер офіційним територіальним представником, що його визнало Вр. Правительство“, а Генеральний Секретаріат, згідно із декларацією, ставав органом, що цілком підлягав Вр. Правительству був його виконавчим органом, та ще до того мав дуже ограничені уповноваження. В справі військовій та залізничій, напр., Секретаріат зовсім не мав ніяких прав. Не дивлячися на це, Центр. Рада погоджувалася ціною свого визнання підтримувати російський наступ на галицькому фронті своїм авторитетом і пропагандою. Все це роблено для того, аби тільки вдержатися коло влади.

В той час, як на Україні велися торги за автономію, в Петрограді 3 липня відбувся Перший Всеросійський З'їзд Робітничих і Солдатських Депутатів, що обіцяв свою поміч „революційній Україні в справі здійснення демократичної автономії України“, „але разом із цим признавав правильною тактику „Вр. Правительства“. Проти цієї компромісної резолюції виступали російські більшовики, пропонуючи осудити тактику „Вр. Правительства“ що-до України, як

контр-революційну й недемократичну, і визнати право України на автономію—право самовизначення. Але пропозицію більшовиків проваляли.

Генеральний Секретаріат, поновлений Зарубіним (есер), Міцкевичем (пол. дем.) та Рафесом (бунд), виготовив тепер „Статут Вищого Управління Вкраїною“; цю конституцію було затвердило нове „Вр. Правительство“, що з нього вийшли були кадети, з-за згоди з Центральною Радою. Центральна Рада з свого боку виділила тепер із себе Малу Раду, яко перманентну законодавчу владу для біжучих справ, та стала готуватися до майбутнього Установчого З'їзду її тепер було поновлено ще й депутатами від робітників, що їх обрав був Всеукраїнський Робітничий З'їзд 25 липня.

Всеукраїнський Робітничий З'їзд відбувся під проводом Винниченка, Порша, Садовського, Антоновича й Мартоса.

З'їзд, таким чином, зразу показав, що політику Центр. Ради провадиться дуже хисткою дорогою. Та мимо того на цей з'їзд прибуло дуже мало делегатів—всього 300; більшість їх складала інтелігенція та кустарні ремісники—пролетаріату на ньому було очевидно мало. Критику політики Центр. Ради з боку части делегатів здушила національна маніфестація з'їзду і резолюції з'їзду кликали „всю демократію до активного опору наступаючому ворогові на фронті й до енергичного підтримання армії роботою в тилу.

До речі згадати, як провадила Центральна Рада вибори на цей з'їзд. Делегатів мали вибирати робітничі організації на підприємствах; тимчасом практиковано цей вибір так, що вибирали їх тільки українські націоналістичні робітничі ради—„національно свідоме робітництво“. Число представників стосовано одначе не до числа членів національних рад, а до числа всіх робітників, зайятих на підприємстві. Через це на з'їзд являлися делегати ніби-то від усього робітництва, а фактично від одних націоналістичних робітничих рад.

Зате справу земельну звичайним порядком одкладено до Установчих Зборів, рішивши тільки загально, що всю землю повинно виключити з крамного обороту, а велику земельну власність передати до українського земельного фонду.

17 серпня Ц. Рада одержала від „Вр. Правительства“ славної „Інструкцію“ Генеральному Секретаріату, що вже зовсім врізала Центр. Раду та Генеральний Секретаріат, позбавивши їх навіть тих прав, що їх було проголошено II Універсалом та Декларацією „Вр. Правительства“. Цєю інструкцією Ц. Раду визначається вже тільки як приватну національну організацію.

Українські націоналісти опинилися на роздоріжжі все-ж таки погодилися на інструкцію, після демонстративної комедії Винниченка, що вийшов з Ген. Секр. та утворили новий Секретаріат під головуванням того-таки Винниченка.

Жовтень на Україні

Большовики й Центральна Рада. Комітет Охорони Революції. Повстання в Києві. Всеукр. З'їзд Рад. Соціал-демонстрація України.

Серед загальної борні на Україні, що відбувалася між дрібно-буржуазним українським націоналізмом та великоросійським великодержавним патріотизмом, самі більшовики стояли осторонь від національного екстазу двох ворожих таборів. Вони скрізь немилосердно розшифровували російський імперіалізм, що захопив собою навіть групи меншовиків і правих есерів на Україні; заразом вони критикували й вузько-міщанську ідеологію та наївні хуторянські мрії українських верстов, далеких від соціальної революції.

Вони стояли на обороні автономного руху України, щобив по імперіалістичній могутності Росії та, підриваючи панування земельних власників-поміщиків і великої бжуазії, піднімав широкі маси населення до боротьби з великим капіталом; але вони все-ж таки не були спільниками Центральної Ради, хоча й уходили до її складу, починаючи з літа 1917 року (Н. Лебедев, Л. П'ятаков і Зарніцин). Вони скрізь розкривали дрібно-буржуазний характер Центр. Ради, але не виступали проти неї, через те, що раніше треба було покінчити з кадетсько-меншовицько-есеровською коаліцією в Росії, що стала зативали й Україну російськими офіцерами та полками—для „піддержання революційного порядку“.

В той самий час відбувалася організаційна робота більшовиків. В Радах робітничих депутатську перевагу мали

меншовики, а навіть і українські націоналісти. Треба було зібрати в-одно сили и повести ширшу пропаганду, а тоді вже йти в наступ проти двох ворогів—на два фронти.

Ще 2 липня 1917 р. в Київі відбулося нарада представників большевицьких груп, що входили до складу південно-західньої організації большевиків. На цій нараді, скликаній київським Південно-Західнім Комітетом большевиків, вирішувано відношення большевиків до Центральної Ради та організаційне питання, а саме, як об'єднати большевицькі сили на Україні до одноцільної боротьби за владу Рад. У відношенні до Центральної Ради ухвалено ввійти до її складу; до неї й делеговано т.т. Л. П'ятакова, Зарніцина, Майорова та Крейсберга. В організаційному питанні вирішено утворити Організаційне Бюро з Л. П'ятаковим на чолі, що мало подбати про скликання народ представників большевицьких організацій всеї України, що мала виробити основи єдиної тактики, основи об'єднання.

Липневі дні в Петрограді були показчиком того, що буржуазія, що її підтримував міщанський соціалізм, ще не распалася в своїй основі. Але довго жити вона вже не могла. Після невдачного наступу в Галичині фронт став розвалюватися, хоча Центр. Рада і спішила підтримати його, пославши навіть, В. Дорошенка губернатором окупованої частини Галичини. В середині краю відбувалися селянські погроми поміщиків. Стали бунтуватися військові частини. В Київі 16 липня збунтовався проти Центр. Ради полк Полуботковців, але його обезброїли вірні Центр. Раді Богдановці, в подяку за це їх згодом обстріляли кадетські кірасири, коли Богдановці йшли на фронт захищати буржуазну російську республіку.

Серед таких відносин почалася боротьба з назріваючою помалу національною контр-революцією.

Коло большевиків де-далі все збираються сили, як на фронті, так і в тилу серед робітників і навіть селян. В час Корниловщини та виступу Денікіна на південно-західньому фронті большевицькі частини влучно затримали похід полків Корнилова на північ. Були деякі большевицькі частини в Олесі й Житомирі та багато таких частин у Київі, де з авіопарк, понтонний баталіон та 146 і 147

вороніжська дружина цілком стояли на стороні большевиків. На українському фронті за большевиків був мало не весь гвардейський корпус. Серед робочих помічався також сильний поворот в сторону большевиків. Починало схилитися в їх сторону й незаможне селянство. Київський процес Дзевальтовського був кращим доказом впливу большевиків на армію та на робочих; буржуазний суд не смів засудити большевика—офіцера за його пропоганду, злякавшись київських робітничих демонстрацій.

Партійна організація большевиків літом 1917 року була ось у якому вигляді: в Києві, де концентрувалася тоді політична боротьба партій, находився Окружний Півдєно-Західний Комітет; в йому працювали Е. Бош, А. Гриневич і М. Тарноградський. В київському комітеті працювали Ю. П'ятаков, В. Затонський та Крейсберг. Окремо працював харківський комітет з Рухімовичем, Кіном та Артемом на чолі; він тримався однак в стороні від київської боротьби, не причислюючи себе до України, так само як катеринославський та донецький комітети, де працювали Квірінг, Лебедь, Черкаський, Аверін, Гопнер, Межлаук та Епштейн, а після повороту з заслання й Петровський. Інші місцеві большевицькі організації, як Одеська, Волинська, Лисаветградська, Миколаївська, Чернігівська та Полтавська, були слабкі й нечисленні.

Жовтневий переворот у Петрограді вастав Україну вже підготовану до Радянської влади. Центр. Рада де-далі все повертала направо, в сторону реакції, бачучи, як від неї відходять маси, що їх ще не було одурманено голословними універсалами. В середині самої Центр. Ради почалася боротьба за секретаріатські портфелі поміж українськими еседеками та есерами; почалася боротьба за перевагу в Малій Раді, що її почали бойкотувати большевики. На містах що-раз сильніше було чути клич: „Уся влада Радам“. Третій всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся в Києві з листопаду, вже різко виявив ознаки національної контр-революції, що виявилася як раз у критиці й ворожому настрою відносно большевицької пропоганди.

Вістка про революцію в Петрограді облетіла всю Україну. На Лівобережжі влада гладко майже без боїв перейшла

до рук радянських органів,—а саме в городах: Олександрівську, Катеринославі, по всьому Донбасі, в Харкові й Чернигові. Значно трудніше стояла справа на Правобережжі. На Руминському фронті буржуазія мала ще сильну опору в ген. Щербачові; славетний „Румчерод“, т. Е. Виконком руминського фронту, чорноморського побережжя й одеського району був у руках дрібно-міщанських руських та українських партій. В Києві кріпко ще держалася реакція кадетів із їхнім штабом київської військової округи, що мав ген. Квецінського і комісара-меншовика Кіриєнка на чолі, та козачим з'їздом. Ця реакція досі боролася з Центральною Радою та щоби повалити штаб округи, більшовики разом із Центр. Радою організують у Києві 7/хі спільний „Комітет Охорони Революції“ та посилають до Малої Ради своїх делегатів—Затонського, П'ятакова та Крейсберга.

Мотивом входу більшовиків до Комітету Охорони Революції та до Малої Ради було ось що: найнебезпечнішими своєю реакційністю були частини південно-західнього й румунського фронту; заразом були вістки, що з цих фронтів знімають „надійні“ частини для подавлення революції в Петрограді. І дійсно, одну з київських юнкерських шкіл було одправлено до Москви. Оскільки Центр. Рада боялася перемоги в цей мент російської білогвардейщини, київський комітет б-ків на пропозицію Е. Касьяненка, що належав до крайнього крила Центр. Ради, пішов на згоду з нею на таких умовах: більшовики до певного часу не будуть збройно виступати проти Центр. Ради й не проголосять радянської влади в Києві; зате Центр. Рада приймає на себе обов'язок разом з більшовиками не пропустити ні одного ешелона реакційних військ, висланих на подавлення повстання в Росії.

Та вже на другий день Центральної Раді було пред'явлено ультиматум від козацького з'їзду, що саме тоді відбувався в Києві. У відповідь на його Центр. Рада зробила двозначну резолюцію, що осуджувала революцію в Росії. Тоді більшовики порвали звязки з Центр. Радою й вийшли з Малої Ради та Комітету Охорони Революції. На пленарному засіданні Київської Ради робочих і солдатських депутатів 8/хі проголошено радянську владу в Києві та обрано „Військово-Революційний Комітет“ із більшовиків та лівих есерів.

10/хі почалася боротьба большевиків з військом штабу округи; до цієї боротьби вдалося втягнути пропагандою також де-які частини Центр. Ради, хоча Центральна Рада видала була наказа, забороняючи їм брати участь у цій боротьбі. Бій на вулицях Київа тягнувся три дні, після чого козацькі, юнкерські та чехословацькі відділи вигнано з Київа—при чому вони мали великі втрати.

Тепер стали готуватися до бою большевики й Центр. Рада. Центр. Рада чулася, однак, у перевазі; вона мала сильні вірні їй частини, ще й стягала із фронту свіжі сили. Большевики відчували, що в них немає подостатком озброєних сил до виступу проти Центр. Ради; тому вони обмежувалися поки-що розкладом єдиного національного фронту, викинувши заразом гасло перевибору Центр. Ради на Всеукраїнському З'їзді Рад робітничих, салдатських і селянських депутатів—ці перевибори призначено на 15 грудня.

На пропозицію большевиків прийняти участь у з'їзді, всі українські партії відмовилися одностайно. Доперва побачивши перед самим з'їздом, що він дійсно відбудеться, бо ця ідея пустила вже глибоко коріння в маси, вони дали телеграфний наказ своїм організаціям на місцях вислати своїх делегатів на цей з'їзд без жадних виборів, просто на призначення волосних рад, та навіть сотенних старшин.

На протязі цього часу українські есери готувалися взяти з рук есдеків провід в Центральній Раді. Вони вплили у свою партію селянські спілки й енергично вербували своїх представників на З'їзді Рад. Тимчасом Центр. Рада у відповідь на вимоги Совнаркома Росії виявити своє відношення до Радянської Росії, проголосила 17/хі третім Універсалом „Українську Народню Республіку“, стала пропускати на Дін до Каледіна руські буржуазні полки, а у себе в Київі й на місцях почала обезброювати большевицькі частини. До послуг Центр. Ради становиться ген. Щербачов на румунському фронті, генерал Скоропадський коло Київа. До неї на поміч збігається багато офіцерні з Росії, з міністром Верховський на чолі. До неї починають залишатися англійські та французькі представники, що після жовтневого перевороту в Росії втікли із Петрограду на Україну. 16/хі почався перший „Всеукраїнський З'їзд Робітничих,

Салдатських і Селянських Депутатів". Разом із тим Центральна Рада одержала від Криленка ультиматум; в ньому Совітська влада у Росії вимагала, щоб було припинено роззброєння більшовицьких частин, та добивалася пропуску Червоної Гвардії через Україну на Дін, для боротьби з білогвардійцями. На цей ультиматум Центр. Рада відговорила своїм нейтралітетом. На З'їзді Рад вона мала біля 2000 селян із есерської „Спілки“, що разом із офіцернею висловили їй повне довір'я З'їзду.

Таким чином, надії київських більшовиків на перевибори Центр. Ради й на зміну курсу її політики розвіялись. Центральна Рада одверто вступила на шлях контр-революції, бажаючи показати представникам Антанти, що вона уміє держати „порядок“ і заслуговує уваги та визнання.

Тоді доперва київські більшовики рішилися остаточно на оружну боротьбу з Центральною Радою. В час З'їзду Рад відбулася конференція присутніх на З'їзді представників більшовицьких партійних організацій на місцях. На цій конференції було вирішено заснувати самостійну більшовицьку партію на Україні, що об'єднала б поодинокі окружні організації в одну цілість, не одмежовуючися одначе від РСДРП більшовиків. Керуючим партійним органом „Соціал-демократії України“, як названо це партійне об'єднання, було призначено Головний Комітет; до складу його увійшли: Е. Бош, Б. Авсей, В. Шахрай, Олександров, Горвиц, В. Люксембург, Г. Лапчинський, В. Затонський і Кулик. Одночасно конференція рішила відкликати більшовиків та співчуваючих їм із З'їзду Раді і визнала цей З'їзд не правомочним; вона рішила переїхати до Харкова, де в цей-саме час відбувався з'їзд харківської та донецької радянських округ щоб об'єднатися із ним у більшовицький Всеукраїнський З'їзд Рад.

Боротьба з УНР

Два всеукраїнських з'їзди Рад. Радянське Правительство. Четвертий універсал. Війна з Центральною Радою. Київські повстання.

Разом із більшовиками до Харкова приїхала група лівих російських есерів, кілька меншовиків-інтернаціоналістів і група лівих українських незалежників.

Серед українських с.-д. вже на першому робітничому з'їзді стався розкол на незалежних, здебільшого давніх членів соціал-демократичної Спільноти, та на соц.-демократів-автономістів. Перші критикували опортуністичну політику Центр. Ради, другі—стояли на чолі цієї політики. Ліва група незалежних, що склалася в час жовтневого перевороту, стояла близько до більшовиків і тепер об'єдналася з ними проти Центральної Ради.

Харківський з'їзд Криворізьського та Донецького басейну, доповнений тепер більшовиками Правобережжя, 26/хл оголосив себе „Першим Всеукраїнським З'їздом Робочих, Солдатських і частин Селянських депутатів“. Селян на з'їзді було мало, тому що вони залишилися в Києві. З'їзд цей, що в ньому брали участь представники Радянської Росії—між іншими Нарком боротьби з контр-революцією В. Овсієнко-Антонов, оголосив мирні відносини з Радянською Росією, в своєму маніфесті від 26/хл; він проголосив також радянську владу на Україні та скасування великої земельної власності і обрав „Центральний Виконавчий Комітет України“ (ЦИКУК), яко верховну виконавчу владу Всеукраїнського З'їзду Рад.

ЦИКУК під головуванням Медведіва (лівий незалежник) зразу призначив радянське правительство України—Народній Секретаріят; до нього увійшли: Е. Бош, В. Шахрай, В. Люксембург, Е. Лугановський, Ауссен, Артем, В. Затонський, Я. Мартянов, Е. Терлецький, С. Бакинський і Г. Лапчинський. Овсієнко-Антонов одержав мандат на керування боротьбою з Центральною Радою та командування Вкраїнською Червоною Армією, що її початок становили перші куріні Червоного Козацтва під командою В. Примакова, утворені 27/хл 1917 року.

Тепер почалася громадянська війна між двома владами: Радянською в Харкові та Центральною Радою в Києві.

Тим часом у Києві глитайський з'їзд висловив довір'я Центр. Раді та Генеральному Секретаріатові, що ще дужче погнало Центр. Раду в обійми контр-революції. Вона й не могла піти іншим шляхом. Являючи собою синтез міщансько-кулацької ідеології, Центральна Рада ішла революційним шляхом доти, доки в Росії панував великий капітал; як тільки

він упав і владу взяв пролетаріят, підтриманий незаможним селянством, так революційність Центральної Ради опинилася як-раз у протилежному кінці—вона сама стала контр-революційною силою, обороняючи інтереси дрібної буржуазії проти соціалістичної революції.

Боючись утратити владу, Центральна Рада прийнялася тепер за терор, за арешти й розстріли большевиків та за розгон салдатських і робітничих рад; до помочи собі вона стала організувати гайдамацькі загони, головним чином, у Києві розстріляно багацько большевиків робітників; між іншими потай замучено Л. Пятакова. Всіх, що співчували большевицькій владі, було оголошено по-за законом, як вивідачів та шпіони. Але народ уже перестав вірити Центральній Раді, що признавали, устами О. Шульгина, самі вперті націоналісти із табору соц.-федералістів. На VIII сесії Центральної Ради її земельна політика—а по правді відсутність такої, стала предметом гострої критики з боку селян. Сама Центральна Рада не знала, що їй далі робити, бо ж тепер їй стало залишати навіть вірне їй військо.

Але українські есдеки не хотіли ще залишати влади, хоча есери що-раз сильніше на них напірали. Вони пробували ще вирятувати себе поміччю Антанти і почали повіть із нею переговори.

18/1 1918 року оголосила Центральна Рада поміркований земельний закон, що ним забезпечувалося приватну власність до 40 дес. Такі есдецькі лідери, як Порш, Ткаченко й Ковенко персонально справляли арешти большевиків, опираючися на „придворну гвардію“ Центр. Ради—Січових Стрільців. Врешті, 24/1 1918, Центральна Рада оголосила „самостійну, незалежну Українську Народню Республіку“.

Одначе, ця самостійність нічого не допомогла завоювати ці маси, що бажали мати землю та прогнати російських генералів і поміщиків, що збирались у кублі Центральної Ради, втікаючи від большевиків. Винниченко і есдеки вийшли, нарешті, 25/1 з Генерального Секретаріату, а „народне міністерство“ Центральної Ради склали українські есери з Голубовичем на чолі. Вони й почали зразу переговори в пересті з німцями, шукаючи у них помочи проти наступу большевиків.

Тимчасом Харківський Раднарком видав 2-го січня 1918 р. оголошення до населення України, що в ній закликав організувати місцеві Ради та зі зброєю в руках боротися проти Центральної Ради. Це було формальним оголошенням війни Центральній Раді, формальним початком громадянської війни, що фактично відбувалася вже по всій Україні від жовтневого перевороту в Росії. 6/1 Муравйов заняв Полтаву; Катеринослав ще 30/хп взято було назад від петлюрівських гайдамаків, щож їх було вислано проти української Червоної Армії.

В самому Києві почалося большевицьке повстання. 16/1 збунтувався проти Центральної Ради Г'єоргіївський полк, 17/1 підняв бунт полк Сагайдачного, що приєднався до Червоної Гвардії, втвореної робітниками київського арсеналу. 18/1 почався загальний страйк у Києві, що розвинувся в дружну боротьбу проти Центр. Ради. Боротьба на вулицях під командою Чернявського, Боженка, С. Горвіца й Крейсберга тягнулась більше десяти днів, аж поки не було її де що придушено 25/1, після чого почалися безоглядні розстріли підозрених у повстанні. Та залізничники все ще не здавалися, надто тому, що через т. Крейсберга узнали про наступ на Київ.

28/1 Червона Армія почала облогу Києва. В Центральній Раді сталося замішання. В Києві знову ставало неспокойно; група лівих українських есерів, що мала більшість в ЦК УПСР, зважилася на змову проти правої групи Голубовича та М. Ковалівського, що прийняли владу від с.-д. і лівоесеровських привідців—Зарудного, Бочковського та інших, що в останній мент хотіли для порятунку Центральної Ради змістити групу Голубовича та перейти на радянську платформу, було заарештовано. 2/п 1918 р. Київ заняла Червона Армія, а Центр. Рада із своїм міністерством одступила до Житомиру, шукаючи притулку у німців.

Такий був кінець міщанського національного опортунізму; замість нього на Україні настала влада робітників та незаможних селян. Але не надовго: скоро прийшлося одступати од німецької окупації.

Німецька окупація

**Берестейський договір. Наступ німців. Другий Всеукраїнський З'їзд Рад.
Таганрогська нарада. Розгін Центральної Ради.**

ЦИКУК зараз після заняття Київа переїхав до червоної столиці Вкраїни, взяв участь у третьому Всеросійському З'їзді Рад, націоналізував банки та взявся за організацію Червоної Армії, він готувався до боротьби з Центр. Радою, що через Голубовича та Севрюка почала переговори з німцями та австрійцями в Бересті, де 22/хл 1917 року ішли вже мирові переговори з Радянською Росією. Для представництва Радянської України ЦИКУК послав ще з Харкова на ті переговори, до складу загально-російської мирової делегації Затонського, Шахрая та Медведіва. Делегація доїхала до Петрограду на першій день січня 1918 року. З Петрограду Шахрай та Медведів поїхали до Береста, а т. Затонський після переговорів з т. Леніним остався в Петрограді, в складі Совнаркома РСФСР, яко представник України; цим уперше зав'язалися федеральні звязки радянської України з Совітською Росією. Делегація не прийшла до ніякої згоди з німцями. Другу делегацію ЦВК-тет виолав уже з Київа під проводом т. Затонського. Ця делегація доїхала до Пскова, але далі її німці не пустили, не бажаючи більше переговорюватися з українськими більшовиками.

9 лютого 1918 року Центральна Рада підписала з німцями та австрійцями мировий договір і прикликала їх до помочи проти більшовиків. Німецькі імперіялісти охоче поспішили на заклик Центральної Ради, що ледве відбивалася од залізної дивізії Кіквідзе під Бердичівом; Німеччина послає на Вкраїну свої полки під командою ген. Лінзингена, за хлібом для голодної німецької армії. Для демонстрації спереду цих полків ішли гайдамаки та січовики Центральної Ради, а в Ковелі нашвидку формувалися з полонених офіцерів та салдат дві „синіх“ дивізії—також для боротьби з більшовиками.

Радянське правительство України опинилося в тяжкому стані, перед переважаючими силами німецьких генералів. Сподіватися помочи від Радянської Росії не можна було: її саму удари німців примусили були підписати на не вигідних умовах мир у Бересті 3 марта 1918 р.

Для боротьби з українською контр-революцією та німецькими окупантами Український Раднарком призначив п'ять емісарів—серед них Гриневича, Примакова й Коцюбинського, та розпочав підготовку до оборони Київа. 17 лютого німці разом із гайдамаками заняли були вже Луцьк і Рівно. Затримавшись на де-який час коло Коростеня, де вдало боронилася частина Чудновського, вони після здобуття Коростеня знову швидким кроком пішли на Київ; 3/ш Київ було вже занято січовиками та німцями. 27/ш Раднарком виїхав із Київа; ЦИКУК переїхав до Полтави. Більшість членів ЦИКУК та Раднаркому пішло на фронт одбивати Київ. Але німці за цей час встигли вже заняти Одесу й Херсон, а після тяжкої боротьби й Миколаїв. Прийшлося залишити й Полтаву та перейти до Катеринослава. Під Полтавою згинув був т. Чудновський, ранений в обидві ноги, оточений ворогом, застрілювався; згинув і провідник київських лівих незалежних т. Неронович.

Оборону большевиків проти німців та Центральної Ради дуже обтяжували обставини: ще до наступу німців Криворозсько-Донецька округа разом із Харківом виділилася знову в окрему республіку, що не підлягала ЦИКУК'у та Головному Комітетові Соціал-Демократії України; Одеська округа також оголосила себе окремою республікою. Кожна з цих республік, не хотіла визнавати ЦИКУК, кожна з них проводила боротьбу з окупантами на свою власну руку. ЦИКУК, намагаючися ліквідувати ці суперечки, що виникли ще до наступу німців, скликав був до Київа Другий Всеукраїнський З'їзд Рад. Але з'їзд той не міг відбутися через те, що Київ уже зайняли німці. Отже з'їзд було перенесено до Катеринослава на 18/ш.

Катеринославський з'їзд, дуже численний, об'єднав знову всі українські республіки в одну, обрав новий ЦВК під головуванням Затонського та проголосив Україну незалежною радянською республікою, щоб розв'язати собі руки в боротьбі з німцями. Доповнений тепер селянами, він визнав себе „Всеукраїнським З'їздом Робітничих, Солдатських і Селянських Депутатів“. З'їзд був дуже бурхливий. В цьому брало участь дуже багато лівих есерів. Повставали сильні суперечки відносно того, як саме ставитися до Центральної

Ради та до Берестейського миру; були й ліквідаторські настрої, що вважали революцію на Україні за скінчену, та пропонували перейти до згоди з Центральною Радою. Ліва ж течія (бухаринці) пропонувала навіть не визнавати договору, зложеного Радянською Росією з німцями в Бересті.

Побідником вийшла все-таки середня течія що визнавала за неминуче, щоб радянське правительство взяло на себе виконання договору між Центральною Радою й німцями, при умові, що німці визнають радянську владу та відмовляться від окупації України. На випадок незгоди німців на ці умови, повинно було продовжувати оружну боротьбу з ними.

Але німці й слухати не хотіли та йшли далі. Вони взяли Олександрівськ і підійшли до Катеринослава та Харкова. ЦВК переїхав тоді до Таганрогу, а Катеринослава та Харків майже без бою було занято німцями. Криворіжсько-Донецька округа знову проголосила себе окремою республікою і на власну руку, під командою Рухимовича, боролася проти німців, даремно домагаючись перемир'я.

В Таганрозі, з початку квітня, дідбулася нарада большевиків, що мала вирішити що далі робити. В цій нараді брали участь і російські ліві есери та українські ліві незалежники, що під приводом Медведіва (перший голова ЦИКУК), Буценка, Врублевського, Слинька й Коробчука мали вже значні свої групи на лівобережжі: в Харкові, Катеринославі, Донбасі та на Полтавщині. Праві незалежні з Правобережжя, на чолі з Мазуренком та Драгомирецьким залишилися при Центральній Раді разом із есеками-автономістами а винятком де-яких як, напр. Б. Касьяненко (Ларик) та Неронович, убитий Шаповалом під Полтавою, що об'єдналися з лівими незалежними ще до виходу Ц. Ради з Київа.

Таганрогська нарада була ще бурхливіша за Катеринославську—російські ліві есери пробували навіть зробити державний переворот та взяти владу до своїх рук. Після довгих суперечок нарада рішила виділити із складу Радянського Правительства Повстанчий Секретаріят у складі Пятакова, Бубнова, Затонського, Скрипника та Врублевського, та чотирьох лівих есерів: Мстиславського, Терлецького,

Сіверо-Одоевського та Симушкина. Повстанча дев'ятка повинна була заправляти повстаннями проти німців, що до них другий Маніфест Ц.В.К. закликав усе населення України. Спорі йшла за таке питання: коли стали обміривувати дальшу тактику що до повстання на Україні, то виявилось розходження між Катеринославською та Київською групою. Катеринославці в особі Квірінга та Епштейна стояли на своєму попередньому (Катеринославському) погляді ліквідаторському; вони думали революція на Україні на цей раз скінчилася і тому, замість підготовки без посереднього збройного повстання, пропонували обмежитися поки-що партійною та професійною організаційною роботою. Перевагу, однак, взяв київський погляд і більшістю голосів було прийнято резолюцію Скрипника про підготовку збройного повстання.

Між иншим на фракційному засіданні більшовиків, що його було названо Таганрогською партійною конференцією, вирішено було справи партійного будівництва. Головний Комітет Соціал-Демократії України тих завдань, що їх на нього було покладено, не виконав, та власне, й не міг виконати. Тому на конференції було вирішено покласти нові основи парторганізації більшовиків України. П'ятаков, Затонський і Скрипник пропонували організувати окрему Українську Комуністичну Партію, як автономну частку РКП; Катеринославці вважали це за націоналістичний уклон. Більшістю голосів—35 проти 28—було все-таки вирішено організувати окрему партію на Україні. Але як тільки діло дійшло до прийняття назви цієї партії, так знову повстали суперечки. Катеринославці пропонували таку назву: „Російська Комуністична Партія більшовиків на Україні“, Шах-Рай та Лапчинський—„Українська Комуністична Партія“; голосуванням прийнято однак пропозицію Затонського, Пятакова та Скрипника: „Комуністична Партія більшовиків України“. Одночасно було обрано Оргбюро в складі 7 чоловік, з них П'ятаков—голова, Скрипник—секретар. Бюро мало завдання скласти статут і програм партії та скликати всеукраїнський партійний з'їзд для затвердження цього статуту і програму.

В цей час у Києві, як і инших частях України, розгосподарювалися, як у себе вдома німці, під командою Ейхгорна.

Центральна Рада та її міністри, з Голубовичем на чолі втратили всякий вплив на управління окупованою територією. Німці з власної ініціативи видали т. з. посівний закон, повертали назад у власні маєтки буржуазію та поміщиків, обеззброювали військові частини Центральної Ради; між іншим обеззброїли вони й обидві „сині дивізії“ генерала Зелінського, зазначаючи, що вони мовляв, збільшувалися. Нарешті, на 29 квітня 1918 року вони скликали з'їзд українських хліборобів, що оголосив генерала Скоропадського гетьманом України.

Центральна Рада пробувала протестувати, але німецький лейтенант розігнав її та заарештував Голубовича, Ткаченка й інших членів міністерства Центр. Ради. Грушевський випадково втік від арешту. Голубовича німці посадили на лаву підсудних і поставили йому за провини порушення громадського порядку і змову. Такий був кінець Центральної Ради, що родилася з величного національного екстазу і впала жертвою своєї продажності відносно революції, жертвою своєї контр-революційної політики. На Україні почав відновлюватися під охороною німецьких штиків буржуазний порядок з капіталістами та поміщиками, що навіч прямували до монархичної реставрації, до єдиної, невідомої Росії.

Гетьманщина

Гетьманська оперетка. Поміщицько-буржуазний терор. Земельна реформа. Національно-державний союз. Роскол УПСР.

Гетьманський переворот довершили три групи: консервативні поміщики, що з приходом німців знову організувалися у колишній „Союз Земельних Власників“, назвавши його тепер „Всеукраїнським Союзом Земельних Власників“; ліберально-демократичні поміщики та куркулі, які ще 15 жовтня 1917 року об'єдналися на чолі з Шеметом та Липинським, для боротьби з Центральною Радою, в „Українську демократичну хліборобську партію“; і врешті шеф німецького генерального штабу в Києві Гренер—душа того перевороту. Перші разом з Гренером заздалегідь думали про реставрацію монархичної Росії. Для здійснення цієї

мрії, вони й вигадали опереточну форму гетьманства, задовольняючи тим державну амбіцію хуторян-хліборобів, щоб за їх плечима почати відроджувати на Україні монархію Романових. Треба було якось виправдати переворот перед світом та німецьким рейхстагом та разом із тим не дражнити й українських куркулів.

Отже, щоб дотримати пристойности й було зроблено пропозицію українським есерам—чи не взялись би вони скласти кабінет. Есефи та соціялісти-самостійники, порадившись з українськими еседами-автономістами, після деякої нерішучости одначе відмовились. Тоді гетьман разом із Гренером поспішили звернутися до російської буржуазії та поміщиків, і з травня вже був готовий кадетський кабінет із М. Василенком, а після з Лизогубом на чолі. Побачивши це, українські демократи дали таки свою згоду на вступ до кабінету, але Гренер заявив їм коротко: за-пізно.

Склавши таким робом вступ до гетьманської оперетки, російське дворянство разом із буржуазією кинулося тепер ступнево відновляти попередні порядки із „священним правом власности“. 30 квітня в гетьманському маніфесті буржуазія говорила, що право власности на землю лишається непорушним; в декларації від 10 травня вона застерігає, що новий порядок не має на оці реставрації самодержавія, а також не має на оці ліквідувати українську державність.

Перш за все буржуазія кинулася наводити порядки на місцях. Розганяючи навіть праві, „демократичні“ організації, земства й думи, закриваючи газети, розстрілюючи „зачинщиків анархії“, нова влада вже 15 травня видає Временні Правила, що в них формально вводить поміщиків в їхні маєтки та зобов'язує селян не тільки повертати панам забрану у них землю, а ще й давати винагороду за збитки. Ще далі виходить закон про способи боротьби з розрухою сільського господарства (18 липня 1918 року), що ним селянина разом із його реманентом віддано в повне розпорядження поміщика.

Для кращого перевення диктатури поміщиків та російської буржуазії відновлюються з'їзди цих чорних воронів. 8 травня відбувся з'їзд, що на ньому склався „Всеукраїнський союз земельних власників“; цей союз починає

виступати вороже навіть проти своїх співучасників в перевороті—хліборобів-демократів. Тоді-ж відбувся й кадетський з'їзд, що виділив із себе міністрів „самостійної неньки України“ та організував на Україні буржуазно-поміщицький союз—„Протофіс“, тоб-то представників промисловости, торгу, фінансів та сільського господарства, очевидно на чолі з гетьманськими міністрами.

Це об'єднання російської реакції для переведення своєї диктатури було причиною того, що навіть хлібороби-демократи, котрих гетьман став більше ігнорувати, ніж „підмочених роботою в Ц. Раді“ есефів, стали тепер в опозицію до гетьманщини. Вони разом із есефами, соціялістами-самостійниками та трудовиками—так прозивалася окрема партія українських куркулів, близька до хліборобів-демократів, організували вже 21 травня „Національно-державний Союз“ для боротьби з російською реакцією, висловили недовір'я гетьманському правительству та звернулися з протестом проти нього до німецького народу.

Коли з одного боку росли суперечності поміж російською реакцією та українським правим самостійництвом, то з другого, ліві українські партії, що стали властиво причиною пануючої на Україні реакції, переживали розвал. УСДРП розкололася формально ще в зимі 1917 р. на дві групи й на п'ятому конгресі УСДРП були самі тільки автономісти. Конгрес цей відбувся 10 травня 1918 р. Ліві незалежні (Харківська течія) давно вже—від грудня 1917—працювали разом із більшовиками, а праві незалежні (Київська течія) стояли на роздоріжжю між радянською платформою та самостійництвом. Подібний розкол, початий ще перед зимою 1917 р., докінчився і в УПСР, що на четвертому своєму з'їзді 15 травня 1918 року формально вже розділилася на боротьбистів—колишніх лівих, що приймали радянську платформу, та центральну на фракцію правих. Обидві групи організували окремі партії: боротьбисти з Михайличенком, Приходьком, Заливчим і Ковалем, на чолі; центристи—з Чечелем, Голубовичем, Охрімовичем та Лизанівським.

Тимчасом гетьманщина де-далі все гостріше ставилася до всяких проявлень опозиції до неї Другий Всеукраїнський селянський З'їзд, що зібрався 10 травня, щоб протестувати

проти реставрації поміщицьких маєтків, розігнали німці з гетьманцями, а президію цього з'їзду було посажено до тюрми. Але з'їзд все-таки відбувся нелегально під Києвом і зробив резолюцію про організацію повстань проти окупантів та терора проти поміщиків.

Гетьманці розігнали й Робітничий Всеукраїнський З'їзд, що його було скликано на 14 травня. Щоби розбити спілку поштовиків та залізничників—чи не найсильнішу спілку на Україні, гетьманці самі скликають український національний з'їзд залізничників та поштовиків на 26 травня, окремо від всеукраїнського територіяльного з'їзду. Тільки один з'їзд загально-професійний міг відбутися спокійно 21—26 травня, але він наперед вже мав підготовлену меншовицьку більшість, що мовчаням своїм легалізувала гетьманську політику, хоча влада оголосила на місцях стрейкарів державними зрадниками, а над робочими взагалі провадився страшний терор. Та все-таки більшовики на цьому з'їзді одержали майже третину голосів (70) на свою резолюцію про біжучій мент, пропоновану більшовицьким співдоповідачем; в цій резолюції зазначалося засторогу не ухилятися в бік опортунізму та націоналізму і пропонувалося порвати з демократичним парламентаризмом, а боротися збройно за здійснення соціалістичної революції на Україні.

Одночасно із З'їздом професійних спілок відбулася нелегальна конференція більшовиків України, що визнала себе за Всеукраїнську Народу. Народ ця вирішила утворити тимчасовий Всеукраїнський Партиїний Комітет з т. Майоровим на чолі, що керував би партійною роботою більшовиків України, доки не буде налажено зв'язок із Організаційним Бюро, вибраним у Таганрозі.

Перший і другий З'їзд КПУ

Початок селянських заворушень. Перший з'їзд КПУ. Серпневе повстання. Приготовання до монархичного перевороту. Український Національний Союз. Другий З'їзд КПУ.

Серед таких відносин для більшовицької пропаганди втворився дуже сприятливий ґрунт. Робітники, запродані меншовиками, починали пізнавати справу. Стали виникати

до-того грізні селянські заворушення. Для охопту цієї революційної стихії Повстанчий Секретаріят організував „Центральний Військово-Революційний Комітет“. Поділено було Україну на округи та на повстанські райони. Перекидано пудами агітаційну літературу з Радянської Росії. Повстанські дружини росли. Коло цих дружин об'єдналися й ліво-есеровські, боротьбистські, незалежницькі та анархичні групи і вже в червні дружини почали провадити масовий терор на Україні та піднімати селян проти поміщиків.

Розгромлені в час німецького наступу організації комуністів тепер почали знову оживати. Розпочалося видання підпольних листівок та газет і налагодження звязку місцевих комітетів із Оргбюро що перебувало за межами України. Уже в травні функціонували всі попередні комуністичні організації об'єднані в окружні організації кївську, одеську, харківську та катеринославську; 26 травня в Києві, з нагоди професійної конференції вони потай справили українську нараду й обрали на ній „Тимчасовий Всеукраїнський Центр комуністів-большовиків“, що про нього вже згадувано. Як не тяжко припадало боротися з гетьманщиною та ще й із меншовиками, комуністи оживали і все більше набирали впливу як на селах, так і в профспілках. На Всеукраїнському З'їзді профспілок вони мали більше як 70 своїх делегатів, хоча відмо, що профспілки до того часу були цілком під впливами меншовиків; на всеукраїнському робітничому з'їзді вони мали також солідне число своїх прихильників.

Робота большевиків провадилася більш у напрямі радянсько-агітаційному, а не організаційно - партійному. Боротьба з Центральною Радою, з німецькими окупантами та гетьманцями забирала мало не всі сили партії. Однак неминучість партійної роботи й визначення своїх відносин до інших партій ставала де-далі все настирливішою, неодкладнішою. Російські есери, що на своєму всеукраїнському з'їзді в Одесі 18 травня прийняли назву „Української Партії лівих есерів“ і українські боротьбисти та центристи енергично розпочали свою пропаганду серед селян, а меншовики, бундовці та українські с.-д. давно вже працювали

серед робітників в напрямі установчих зборів і на всеукраїнському професійному з'їзді провели резолюцію, де говорилося, що „стан річей на Україні не лишає ніякого місця для ілюзій в дусі більшовизму і робочі повинні рішуче порвати з цим напрямом.“

Одмежування себе від цих дрібно буржуазних партій навіть тепер, в загальній боротьбі з гетьманщиною, ставало неминучим. 5 липня 1918 року в Москві зібрався всеукраїнській з'їзд комуністів України, як для вирішення цих справ, так і для виявлення лінії дальнішої тактики. На з'їзд прибуло 69 делегатів від 43 комуністичних організацій України що в них числилося 4364 членів. На початку цього з'їзду довершилося формальне злиття українських лівих незалежників, згідно з їх постановою на нараді у Вороніжі 18 травня об'єднатися в одно з Комуністичною Партією України.

Після гарячих дебатів та суперечок між київською та катеринославською групою в організаційному й тактичному питанні, з'їзд зробив ось такі постанови:

1. В організаційному питанні: КПУ входить в склад РКП на автономних правах, приймає її загальний програм і складає свій окремий устав. ЦК КПУ підлягають окружні комітети Харківщини, Катеринославщини, Одеський та Київський. ЦК КПУ для звязку з ЦК РКП організує при ньому Заграничне Бюро КПУ.

2. В питанні відносин до інших партій, з'їзд заявляє, що КПУ не має ніякої спільної роботи з меншовиками, російськими есерами, українськими есерами і с.-д. та з бундовцями і вважає всякі згоди між комуністами й ними та анархістами за недопустимі. Відносно наново сформованих лівих течій українських і руських ес-ерів ЦК повинен визначити форми взаємовідносин.

3. В справі взаємовідносин України й Росії: відділення України від Росії через економічні стосунки неможливе і КПУ повинна боротися за революційне об'єднання обох держав на основі пролетарського централізму в межах РСФСР.

4. В справі чергових завдань та тактики партії: З'їзд вважає за неминучу організацію збройного повстання робочих та селян на класових основах, за допомогою Ревкомів,

для боротьби за Радянську владу. Народній Секретаріат ліквідується, а напрям повстань направляє—з відповдальністю перед ЦК—Центральний Революційний Комітет, призначений ЦК КПУ.

5. До ЦК КПУ обрано: П'ятакова, Бубнова, Затонського, Тарського, Шварца, Ісаакова, Квірінга, Лутовина, Акимова, Фарбмана, Точиніна, Лаврентія, Грузмана й Буценка, то-то мало не виключно прихильників, київської течії. На чолі ЦК став П'ятаков, а на чолі Центр. Військового Рев. Комітету Бубнов.

ЦК КПУ та Військ.-Рев. Комітет енергійно взялися за роботу: перший за парторганізацію, другий за підготовку повстань. Налагожений зв'язок з підпольниками давав тепер можливість провадити роботу в одному напрямі, що його було прийнято з'їздом. Побачивши, що повстанська стихія по Україні швидко росте, що гетьманщина одверто готується до реставрації монархії Романових, ЦК КПУ і Військ. Револ. Комітет видали наказ загального повстання на день 8 серпня, склавши відповідну „Інструкцію од робоче-селянської влади“ та повстанський наказ „На штурм“.

Нагода до загального повстання була дійсно вельми сприятлива. Селянство, придавлене поверненнями до старих прав поміщиками, військовими реквізиціями, карательними відділами вже в липні грізно піднімається тут і там, спалюючи маєтки, вбиваючи поміщиків, офіцерів. Робітництво по містах також ворушилося. Україна почала запалюватися вогнем революційної стихії, що найбільш проявлялася на Поділлі та Волині. До того ще й вибух залізнодорожний загальний страйк на Україні, що тягнувся майже цілий місяць липень 1918 р.

Повстання однак не вдалося: дуже поспішно його організовано. Оптимізм керуючих центрів і велика ймовірність їх до докладів із місць,—не дали можливості зробити підрахунок бойовим силам, зібрати їх разом та підготувати, їх, або хоч би своєчасно сповістити всі організації про день виступу. Через це виступ і обмежився самим тільки повстанням в Чернигівщині під приводом Кропив'янського; але німці його одразу ліквідували. Інші організації або не

знали про день виступу, або просто таки відмовилися, не чуючися ще на силі.

Невдача 8 серпня заставила КПУ звернути більшу увагу на організаційну підготовчу роботу в справі повстання.

В прифронтівій полосі почалося формування червоних ударних частин під командою Авсема, Кропив'янського та Примакова, а на місцях—організація поставстанських відділів. Місцеві Ревкоми очищено від бунтарсько-есерівських та анархичних елементів. Справляється точний підрахунок сил. Большевицька пропаганда в значній мірі пронизує окупаційне військо. Одночасно збільшується партійна пропаганда в профспілках, головним чином, серед залізничників; організується навіть при ЦК окреме „Ц. Бюро Залізничків-Комуністів України“. Взагалі КПУ сторониться від попереднього захоплення селянською стихією й реальніше зважає вимоги майбутньої боротьби.

Тимчасом на Україні й далі кипіло як у котлі. Сюди з'їхалося вже усе чорне гайвороння реакції: гостює потайки в Києві цариця—вдова, прибули лідери монархичних груп; стали одверто формуватися монархичні частини, як напр., „астраханська армія“; відновився ще 14 травня „Союз руских людей“, що на з'їзді в Одесі перейменувався в „Русский Государственный Союз“; у Харкові 6 червня відбувся з'їзд російських монархистів з уповноваженими представниками цариці-вдови; 2 вересня в Києві відбулася нарада членів IV Держ. Думи й Держ. Ради на чолі із гр. Бобринським.

В той час, як реакція готувалася до нового перевороту й об'єднала аграріїв із промисловцями—це відбулося 20 вересня 1918 року на з'їзді заводчиків та фабрикантів, де кн. Голіцин зробив відповідну декларацію—в цей час українські праві партії пробували рятувати Україну вже хоча б і гетьманську. У відповідь на „Русский Союз“ 2 вересня замість „Українського національно-державного союзу“ по виході з нього хліборобів—демократів, організується „Український Національний Союз“. До його складу входять уже й українські есдеки та центристи-есери, що раніш не були в українському Нац.-Держ. Союзі. На чолі союзу стають Винниченко та Ніковський (с.-ф.), що все ще сподіваються повернути Скоропадського на свій бік.

Організація Українського Національного Союзу поглибила ще більше ворожнечу незалежників та боротьбистів до правих українських соціалістичних партій. Боротьбисти (тоді властиво вони звали ще себе есерами-інтернаціоналістами) виступивши проти угоди з Укр. Нац. Союзом, на своєму з'їзді 20 вересня постановили поширити терор проти гетьманського правительства та буржуазії, що його було прийнято з червня у „Платформі“ ЦК УПСР (лівої), а коли в Німеччині почалася революція, вони організують Центральний Ревком для боротьби з гетьманщиною.

Тимчасом російські ліві ес-ери роблять цілу низку терористичних актів, як напр., убивство Ейхгорна та вибух порохових складів в Одесі та Києві, що обурювало членів Укр. Нац. Союзу. Цей Союз прилюдно навіть осудив перед німецькими генералами „нелюдські злочинства анархії“, хоча німці та гетьман посадили до в'язниці Петлюру, члена того-таки союзу. А на місцях Україна починає горіти селянськими повстаннями, убивствами агентів гетьмана, нищенням карних частин, гетьманської „варти“ й німецьких та австрійських реквізичійних частин.

Серед таких відносин зібрався другий з'їзд КПУ в Москві. Після Кропив'янської невдачі партія значно пішла вперед в організаційному відношенні. В Києві виходив уже „Комуніст“; на Україні було п'ять районів міських і чотири губерніяльних; в Центральнім Бюро профспілок була вже половина комуністів; з половини вересня існував „Союз соціалістичної молоді“. В Харкові виходив „Донецький Пролетарій“, і хоча на містах в профспілках перед вели меншовики, все - таки харківська, напр., комуністична організація мала вже 1288 членів. В Одесі виходив „Большовик“, було чотири міських райони, 800 членів. Гарно також було поставлено партійну роботу в Палтаві, Катеринославі й на Волині.

18 жовтня 1918 року зібрався другий з'їзд КПУ. Йому належало роз'язати важливі завдання. Окупаційне військо розклалося під впливом революції в Німеччині й Австрії та ще й большевицької пропаганди. Селянство перебувало в постійній збройній боротьбі з гетьманцями та окупантами, захищаючися від реквізіцій, що їх справлювано на підставі

договору гетьмана з центральними державами від 1/IX 1918 року. Монархісти справляли переговори з ген. Красновим на Дону відносно перевороту на Україні. Меншовики формували „вільні дружини“, щоби з їх допомогою та під опікою французької флоти, що появилася в Чорному морі, відновити керенщину. Національний Союз став також шукати ласки у французьких капіталістів, зовсім уже зневірившись в гетьмані. На руїнах української держави, що втратила уже всі об'єктивні умови існування, готовилася нова окупація під егідою Керенського, що конкурував із поступом реставраційних заходів що-до монархії Романових. Серед таких умов зібрався Другий Всеукраїнський З'їзд КПУ

На з'їзд явилось 114 делегатів от 110 парторганізацій, що заступали об'єднання 5014 членів. Відбувся він дуже бурхливо, в суперечках поміж катеринославцями та киянами з приводу поспішного й невдалого повстання 8 серпня. Група Квірінга й Епштейна докоряла групі П'ятова й Бубнова тим, що ці останні заразилися, мовляв есерівщиною та своєю „авантюрою“,—як називали катеринославці спробу поветання 8 серпня,—привели до розвалу цілої низки парторганізацій, особливо на Чернигівщині, де лишилося всього 27 членів КПУ. Маючи за собою більшість, катеринославці провели резолюцію, що в ній осужувалося політику ЦК, яко неправильну, а організаційну роботу визнавалося за невдовольняючу.

В чергових справах було прийнято такі резолюції:

а) що-до біжучого менту: основним завданням КПУ має бути поглиблення партроботи в профспілках та поширення партапарату; центр роботи слід перенести на територію України, концентруючи партсили не у прифронтівій полосі й на селах, а в робочих центрах і погожуючи при тому всю свою роботу з планами ЦК РКП. Визнаючи масовий терор для ослаблення противника, за доконче потрібний, з'їзд категорично висловлюється проти всякої передчасної партизанщини;

б) в справі відносин Ревкомів до комітетів партії: перші безумовно підлягають парткомам і можуть мати своїми членами лише комуністів;

в) в справі відносин до радянських партій, тоб-то до партій, що стоять на радянській платформі, як—от—ліві есери й боротьбисти: не можна встановляти постійних взаємовідносин, а тільки технічну згоду в окремих випадках з окремими організаціями.

В ЦК КПУ було обрано: Сталіна, Артема, Епштейна, Квірінга, Скрипника, Закса, Тарського, П'ятакова, Затонського, Коссіора. Останні два однак рішуче відмовилися увійти до ЦК і фактично участі в йому не брали.

Директорія

Повстання проти гетьмана. Національний Союз і Директорія. Нове Радянське Правительство. Центроревком. Переговори з французами. Декларація Радянського Правительства. Трудовий Конгрес.

Підчас другого з'їзду КПУ гетьманщина доживала свої останні дні. Національний Союз, що його головою став Винниченко, метушився між згодою та опозицією до гетьмана і шукав звязку з Антантою. Йому навіть пощастило прийти 18 жовтня до певної згоди з гетьманом і допомогти скласти коаліційний кабінет із п'яти ес-ефів та шести протофісовців. Але вже 14 листопада коаліцію було зірвано, і гетьман сформував суцільний реакційний кабінет із Гербелем на чолі, склавши попередю договір з/ХІ з ген. Красновим в справі спільного наступу на Радянську Росію. Новий кабінет, виконуючи волю всеукраїнського з'їзду поміщиків (5 листопада), та протофісовців (30 жовтня) проголосив 14 листопада „Грамоту гетьмана всієї України“, що ліквідувала українську державність, а проголошувала федерацію з Росією. В той самий час Денікіна призначено верховним командуючим донського та українського війська.

Українська дрібна буржуазія, що її гетьман сподівався підмаслити грамотою з 6 жовтня проголошуючи отворення привилейованого козацького стану, нарешті повернула всею силою в бік повстанської стихії, збурившись проти гетьмана. Національний Союз, спираючися на січових стрільців та на залізничників, зразу організував повстанську Директорію в складі Винниченка, Петлюри, Шевця, Андрієвського та

Макаренка і 15 листопаду розпочав сукупне повстання проти гетьмана. Із згодою Директорії повстанням командував Петлюра.

Лозунг повстання в мент охопив усю Україну: селяни та робітники організовують полки й дивізії, женуть гетьманців і обезбрюють німців. На протязі двох тижнів Директорія стала паном положення на Україні. Вона почала облогу Київа, де вперто трималися гетьманці з допомогою німецького гарнізону. Цей раз ініціативу повстання взяла до рук дрібна буржуазія, тим то й пояснюється її великий поспіх, хоча ґрунт до повстання підготовила не вона, а більшовики, вкупі з українськими лівими есерами-боротьбістами (інтернаціоналістами) та иншими радянським и партіями.

ЦК КПУ і Військ. Рев. К-тет на цей раз спізналися— повстання почалося не під їхніми лозунгами, а Директорії, і об'єднало своєю стихією всіх, що стояли в опозиції до гетьманщини, в тому числі навіть і більшовицькі Ревкоми на місцях. ЦК КПУ і В. Р. К-тет в згоді з ЦК РКП рішили поки-що не ставати директоріянській армії на дорозі до Київа, а свої готові ударні сили направити в Донбас, щоб не дати можливости бандам Краснова з'єднатися з гетьманськими, та щоб, як найскоріше, оволодіти Херсонщиною, для того, щоб не допустити французького десанту, закликанного меншовиками.

20 листопаду склалося тимчасове Робітниче-Селянське Правительство України в складі: П'ятаков—голова, Затонський, Коцюбинський, Квірінг, Авері, і Артем—члени; згодом увійшов іще Ворошилов, а командуючим бойовими силами було призначено Антонова. Це Правительство 23 листопаду видає Маніфест, де оголошує позбавлення власности поміщиків та фабрикантів, націоналізацію банків та відновлення Радянської влади на Україні.

Тимчасом Директорія заняла 14 грудня Київ і її військо на чолі із січовими стрільцями увійшло до цього міста. 23 грудня Директорія оголосила самостійність УНР та скликала на 28 січня 1919 року в Київі Установчі Збори— трудовий конгрес. Заняттю Київа вельми допомогло повстання більшовиків у ньому, вкупі з иншими радянськими організаціями. Перше повстання піднялося було 23 листопаду під керуванням об'єднаного Ревкому. Після його невдачі,

подруге піднялося повстання в Києві 8 грудня, і завдяки йому вдалося врешті здобути Київ, хоч добровольчі офіцерські відділи під проводом ген. Келлера завзято боронилися. З упадком Києва й утечею гетьмана вся Україна зразу опинилася під владою Директорії.

Становище большевиків стало дуже невиразне. В Одесі появився французський десант; Харків опинився також у руках Директорії. Большевицькі організації на місцях було одрізано від центру, і в перший мент повстання вони не знали, що робити. Але декларація Директорії й Маніфест тимчасового Радянського Правительства зразу рдзвіяли всякі сумніви. Проти Директорії на місцях почала організуватися радянська влада; її підтримували ліві есери та боротьбисти; що у відповідь на декларацію Директорії почали під керівництвом свого Центроревкому, складеного з Михайличенка, Блакитного, Лашкевича, Шумського й Литвиненка, закликати до боротьби з Директорією за соціалістичну радянську Україну.

Тимчасом Радянське Правительство, як тільки на місцях пройшов перший повстанський порив, почало наступ на Україну, де Директорія, як раніш Центральна Рада, злякавшись радянського руху, стала розгонити ради й розстрілювати большевиків. На Київщині мордував Коновалець—начальник київської залози, на Лівобережжі—Балбачан. Почалися погроми на Правобережжі. Одночасно з молебнами Петлюри відбувалися переговори Директорії з ген. Ансельмом, начальником французського десанту в Одесі, відносно нової окупації України, бо Директорія вже почувала, що власними силами їй не вдасться удержатися при владі.

З січня Червона Армія заняла вже Харків і одночасно з тим на бік Радянського Правительства перейшла частина війська Директорії, під командуванням Григорієва й Зеленого. Дрібна буржуазія українська, єврейська й російська пробувала шукати тепер собі порятунку у згоді з большевиками, не лишаючи, одначе, переговорів з французами. Ще 18 грудня, а вдруге 28 грудня, в Києві відбулися об'єднані збори всіх партій, що боролися з гетьманщиною, в тому числі й большевиків та спільників їх боротьбистів

метою знайти спільну платформу; але знайти її не можна було. Не було її знайдено й на міському засіданні 16 січня, коли ліві бундовці та незалежні с.-д. меншовики-інтернаціоналісти та ліві об'єднанці пробували зблизитися з більшовиками, організуючи незалежну соціал-демократичну партію України. Але київський окружний комітет КПУ стояв твердо на своїй постанові від 19 січня—не вводити в ніякі переговори з Директорією і провадити „непримирену боротьбу проти кулацько-офіцерської влади Директорії“. І ця політика показала правильною відносно фальшивої Директорії, що її правительство під головуванням Чеховського одною рукою, через Рафеса та Мазуренка, пробувало вести переговори з Радянським Правительством Росії, а другою — підписувало через ген. Грекова договір з ген. Ансельмом.

Тимчасове Правительство переїхало 24 січня з Курська до Харкова, де було сформовано нове правительство з тов. Раковським на чолі, включаючи до нього Шліхтера, Бубнова, Подвойського, Магідова, Межлаука й Рухімовича. Нове радянське правительство зараз же оголосило Декларацію, зазначаючи в ній такі основи радянської політики на Україні: націоналізація промисловости й конфіскація та передача селянам всіх нетрудових земель без викупу; націоналізація деяких земельних культур; заведення вільної організації громадської обробки землі, сільських комун та комітетів бідноти; державна монополія торгу та хлібних заготовок; звільнення від національного гніту; об'єднання України з Росією на основах федеративної асоціації обох соціалістичних республік.

Тимчасом Директорія де-дали все втрачала під собою ґрунт. Її вірний захисник—Київський Бунд—розійшовся остаточно з нею ще до трудового конгресу, розколовшись 14 січня формально, і ліва його фракція, з Рафесом на чолі, шукала тепер згоди з більшовиками проти Директорії, вирішивши „не брати участі ні в яких групуваннях без комуністів і проти комуністів“. На місцях склалися органи радянської влади. Армія розпадалася, переходючи на бік Червоної Армії. Стали бунтуватися вірні досі Директорії дивізії. Трудовий Конгрес 28-го січня в Києві був уже похоронним актом

Директорії. Цьому конгресові КПУ оголосила бойкота, хоча де-які її члени були присутні на ньому начеб-то безпартійні. Таким чином конгрес складався переважно з українських націоналістів, що йшли одною лавою з правими бундовцями, меншовиками, та російськими есерами, що й визнали політику Директорії за правильну й оголосили диктатуру трудового селянства та робочих, сподіваючися цим забити двох зайців зразу: приєднати маси, що були по-большовицькому настроєні, та заспокоїти французів своєю постановою відносно боротьби „з большевицькою анархією“. Але й це Директорії не допомогло; 2 лютого 1919 року большевики заняли Київ, і Директорія мусила була втікати до Галичини, не встигнувши закінчити роботу Конгресу.

Так закінчився другий етап української революції і почався третій, що повинен був уже твердо організувати радянську владу на Україні.

Боротьба з отаманщиною

Третій з'їзд КПУ. Третій з'їзд Рад. Повстання отаманів. Нарада 19 травня в Києві. Всеукраїревком.

Звільнивши Україну від кулацько-міщанського режиму, що, прикрившись диктатурою трудового народу, готовив нову окупацію, Радянське Правительство й КПУ енергично взялися за радянське й партійне будівництво на Україні. Основою того будівництва мала бути „ліквідація вустарництва, що було до цього часу, сепаратизму і обласництва“ та закріплення організованого єдиного централістично-цілого пролетарського фронту проти спільних ворогів. Оформовуванням цих основ' занявся Третій З'їзд КПУ і третій Всеукраїнський З'їзд Рад.

На з'їзд КПУ в Харкові 2/ш 1919 року прибуло 119 делегатів від 16.363 членів. Засідання з'їзду відбувалися вже на радянській території України серед розвалу дрібно-буржуазних партій. Із Бунда, що в йому йшов від грудня 1918 р. розкол, вилучилися ліві групи в Києві, Одесі, Кременчузі, Харкові та Катеринославі; та вони разом з лівими об'єднанцями дали в травні початок „Єврейському Комуністичному фарбанд-союзіві“ і пробували ще до утворення

фарбанду злитися з КПУ. Такого ж злиття шукали боротьбисти, що на своєму з'їзді 3 березня 1919 р. прийняли назву „комуністів-боротьбистів“. Дошукувалися також злиття з КПУ українські ліві есери, що звалися боротьбистами.

З'їзд занявся вирішенням взаємовідносин з цими партіями, що вже одверто стояли на радянській платформі та прийняли основи диктатури пролетаріату. В ухваленій у цій справі резолюції значилося, що злиття з ними поки ще неможливе з огляду на те, що групи ці знаходяться ще під впливом дрібно-буржуазної ідеології.

Що ж до конституції Радянської України, то з'їзд рішив спиратися на конституцію, що її було прийнято п'ятим Всеросійським З'їздом Рад у Москві в 1918 році а тим, що УРСР має бути союзною республікою та має самостійний ЦВК і РНК у спільно-радянській федерації

Що-до земельної справи, з'їзд ухвалив відмовитися від соціалізації землі і прийняв націоналізацію землі, одбираючи її від нетрудових класів; він скасував приватну власність на землю та вільний оборот землі, як шляхом куплі-продажу так і шляхом оренди й закладу. Росподіл земель між совхозами, комунами та спілками громадської обробки землі він рішив доручити виключно державним органам. З метою розкладу села вирішено організувати комітети бідноти.

Для підняття роботи у профспілках вирішено організувати при ЦК КПУ професійний орган і провадити безперестанку роботу в профспілках для того, щоб вигнати звідти меншовиків.

В харчовій справі вирішено перевести монополізацію громадського харчування та облік усіх харчових продуктів, а разом із тим перевести й націоналізацію торгівлі. В цілях ліквідації господарчої руїни вирішено оголосити загальну трудову повинність.

Нарешті, в організаційній справі було прийнято рішення ліквідувати окружні комітети, що сталися причиною сепаратизму та кустарництва в партроботі. КПУ повинна стати централізованою окружною організацією РКП, що працює в загальних межах програму РКП; вона має свій ЦК, що ділиться на Оргбюро і Політбюро, а також має губерніяльні, повітові, волосні та районні комітети; вона збирає окружні

конференції, що відбуваються кожних шість місяців, губ-конференції—кожних три місяці та повітові районні й сільські щомісячні збори.

До нового ЦК було обрано: П'ятакова, Раковського, Ворошилова, Затонського, Квірінга, Харченка, Коссіора, Акіма, Рафаїла, Дробніса, Іванова, Хмельницького, Яна и Мещерякова.

Третій Всеукраїнський з'їзд Рад відбувся так само у березні 1919 року в Харкові і пройшов згідно з програмою, що його було намічено на третьому з'їзді КПУ. На ньому було прийнято закона про націоналізацію землі й торгівлі, закона про конституцію УРСР, закона про формування трьох українських армій та про боротьбу з контрреволюцією і закона про завдання комітетів бідноти в радянському будівництві, що повинні стати помічними органами в переведенні радянської політики на селі. Для переведення в життя всіх тих постанов було обрано новий ВУЦИК на чолі з т. Петровським та РНК на чолі з Раковським. Нове Радянське Правительство після того переїхало до Києва. З Одеси в цей час—в половині квітня—було до решти вигнано французський десант.

Рішуча постанова Радянської влади проти паразитарних класів, немилосердна боротьба з куркулями, незавсгди, однак, правильне відношення окремих членів КПУ до української справи, що часто було навіяне „русотяпством“ і загострювало національну ворожнечу,—все це разом спричинялося до того, що Україна у квітні загорілася величезними повстаннями проти Радянського Правительства. На чолі повстанського руху стали петлюрівські агенти, що об'єдналися з правими українськими незалежниками та створили Всеукраїнській Ревком на чолі з Мазуренком, Грудницьким і Драгомирецьким.

Україна вкрилася отаманами: Махно на Катеринославщині. Струк і Зелений на Київщині, Григоріїв на Херсонщині, Соколовський на Волині, Ангел на Чернігівщині, Шепель та Тютюнник на Поділлі—не кажучи вже про дрібних „батьків“.

Найгрізнішим із повстань було повстання Григор'єва, що мав 16.000 штиків, 60 гармат, 10 бронепоездів, чимало

кавалерії, із своєю армією він мав піти на Руминський фронт, але замість того пішов проти большевиків. Надто грізне становище було в місяці травні. Григор'ів, Махно та Всеукраїнський Ревком оголосили свої універсали й організували нечувані погроми над єврейським населенням.

Для керування боротьбою з українською контр-революцією, що їй на виручку почав наступати з Дону Денікін, ЦК РКП делегував на Україну т.т. Троцького, Каменіва та Йоффе. На спільному засіданні з ЦК КПУ 19 травня 1919 року в Києві було ухвалено ліквідувати окремий український фронт, українську армію, поставити під загальну команду РСФСР, об'єднати РНГ, комісаріят військовий, залізничний і фінансовий з відповідними російськими комісаріятами, сформувати „Раду Оборони Республіки“ з т. Раковським на чолі та організувати ВУЧК для боротьби з контр-революцією. Напруженими зусиллями в червні Радянське Правительство ліквідувало яко-таке отаманщину, мобілізувавши на повстанський фронт значне число членів КПУ. Треба ще згадати, що весною 1919 р. в перше увійшли до складу Ради Народніх Комісарів України три представники українських боротьбистів, між иншим Панченко й Литвиненко; згодом, на місце Панченка, Наркомом Освіти став Шумський, а ще пізніше—Гринько.

Денікінське підполля

Наступ Денікіна та Петлюри. Приготування до оборони революції. УКП боротьбистів. Росклад отаманщини. Московська конференція. Радянський Всеунр. Ревком. Визволення України.

В той час, як Червона Армія розганяла отаманів, Денікін почав наступ на Україну і 25 червня поспішним маршем заняв Харків, користуючись з ослаблення Радянської влади в боротьбі з повстанцями. Перед Радянською владою повстала грізна небезпека, надто тому, що на Правобережжі стали вибухати нові повстання під приводом Сквирського Всеукрревкому правих незалежних уесдеків; до всього того стався ще наступ Петлюри з галичанами з боку Кам'янця та Проскурова. Петлюра заняв Жмеринку і сунувся на Київ, одрізуючи дорогу червоним частинам, що находилися

в районі Одеси та прочищуючи собі дорогу новими повстаннями отаманчиків проти большевиків.

Після виходу Директорії з Київа 30 січня 1919 року Петлюра присвоїв собі права „Головного Отамана“ й фактично управляв УНР, що її само населення вигнало з території України. Винниченко до того часу вийшов із Директорії й УСДРП, а інші члени Директорії стали сліпим знаряддям нового опереткового героя.

Користуючися з повстанської боротьби проти радянської влади на Україні, Петлюра разом із січовиками та галичанами вірвався до Кам'янця і там обновив міністерство УНР з Мазепою на чолі, спираючися на групу правих УСДРП, що, яко партія, фактично вже не існувала, та на невеличку групу з центральної течії УПСР. Галичани, що їх вигнав з галичини польський наступ, разом з диктатором Петрушевичем силою умов держалися за Петлюру. Інші партії стояли осторонь від нього; навіть УСД (незалежні) виступали проти нього після невдач Сквирського Всеукраїнського Ревкому. Зате до нього потяглася вся „безпартійна“ російська й українська контр-революція, офіцерня та єврейська буржуазія, що очікуючи Денікіна, хотіли використати похід Петлюри для скорішого визволення себе від влади робочих і селян.

Під напором наступу з двох боків та під навалою отаманщини, радянська влада примушена була ще раз евакуватися з України. 28 серпня було залишено Київ, куди 30 серпня увійшли рівночасно добровольче військо Бредова та полки Петлюри.

Для керування підпольною роботою на Україні, ЦК КПУ ще 28 липня вилучив із себе „Зафронтне Бюро“, що складалося з Кассіора, Дробніса та Рафаїла, а функції РНК прийняла на себе „Рада Оборони“, що складалася з т.т. Раковського, Иоффе й Петровського. 2 жовтня ЦК КПУ розпустив себе, передавши дальшу роботу ЦК РКП. Радянське Правительство України так само скасувало себе.

Наступ Денікіна та Петлюри вніс ще більшого розколу до дрібно-буржуазних партій України. Ім лишалося тільки дві дороги: іти разом або, з білогвардійщиною, або

з більшовиками,—третього виходу не було. Праві есери й меншовики домагалися згоди з Денікіним під загальним лозунгом Установчих Зборів, а ліві течії та групи повернули до більшовиків. 6 серпня єврейський Комуністичний Союз (Фарбанд) рішуче переходить на бік диктатури пролетаріату і вливається в КПУ. Боротьбисти, що ще нероздільно звязували принцип диктатури пролетаріату із самостійництвом, 6 серпня на своєму з'їзді в Києві об'єдналися з лівою групою українських незалежних, що склалася серед незалежних через отаманську авантюру Всеукр. Ревкому, та разом з ними організували сильну числом Українську Комуністичну Партію боротьбистів. 28 серпня ЦК УКП боротьбистів вносить меморандум про прийняття його до Комінтерну, визнаючи себе за єдиного й виключного представника пролетаріату і незаможного селянства на Україні. Праві незалежні також поривають звязок с петлюрівщиною і хоча й не переходять твердо на платформу диктатури пролетаріату, але на конференції 20 серпня вирішають боротися з Денікіним та петлюрівщиною. В половині червня до-решти розкололися на борбистів, що йшли разом з КПУ, і на активістів, що лишилися й надалі боротися з більшовиками.

Тимчасом отаманщина, що допомогла наступу контрреволюції, стала в суперечність сама із собою. В кінці червня Махно убиває Григорієва й береться за партизанщину проти Денікіна, в той час, як на Київщині Бредов призначає Струка полковником „першого малоросійського партизанського полку“. Надії повстанців на білогвардійщину розвіюються після розгрому Петлюри й переходу на сторону Денікіна галицьких провідців, в середині листопаду 1919 р.; з другого боку петлюрівщина зраджує повстанців складенням умови з Польщею 7 листопада, що нею погоджується на поворот польських поміщиків на Україну. Отаманщина, що виросла з розпаду УНР і мала за собою більше як 26.000 жертв, пограбувала 300 городів та містечок та отаманщина, що її направляла українська інтелігенція в ім'я самостійности, тепер зовсім распалася.

Разом із тим населення, що раніш вороже ставилося до „комуни“ та до більшовиків, під гнітом білогвардійських банд, п'яного офіцерства, поміщиків, що поверталися, та

спекулянтів—одужало від попереднього ворожого настрою до Радянського Правительства і, дожидаючи його знову, під керівництвом комуністів і боротьбистів піднімає партизанську війну проти Денікіна, що прямував на Москву. Поруч із членами КПУ працюють віддано „комсомольці“, які ще 25 червня в Києві були об'єдналися на першому з'їзді в „Комуністичну спілку робочої молоді на Україні“; працює УКП боротьбистів, працюють українські незалежні, бундовці й українські ліві есери борбисти.

Московська конференція 15 грудня 1919 року, маючи на оці помилки КПУ, що намагалася живцем перенести з Росії на Україну готові форми Радянської влади, не беручи під увагу властивостей України, зробила резолюцію, що нею намічається де-які поправки до попередньої тактики Радянського Правительства на Україні, а саме: забороняється всяке насильство окремих членів партії в організації комун; націоналізовану землю передається безземельним і мало-земельним селянам; совхози лишаються тільки як зразкові господарства; хлібні заготовки провадиться згідно з вимогами українського села; приєднується до Радянської влади не тільки незаможне, але й середнє селянство, провадиться боротьбу з русотяпетвом. Ось такі були основні точки цієї резолюції.

На нараді відповідальних членів КПУ 15 грудня було вирішено замість розпущеного ЦК організувати „Партійний Центр КПУ“ в складі т.т. Раковського, Затонського й Петровського з завданням підготувати четверту конференцію КПУ та відновити парторганізації, що їх розгромив Денікін.

Тимчасом наступ Червоної Армії та партизанська війна затримали наступ Денікіна й заставили його поволі одступити назад на південь. 11 грудня ЦВК України організував „Всеукраїнський Військ. Рев. К-тет“ у складі Раковського, Петровського, Затонського, Мануїльського й представників партії боротьбистів (Гринько) та борбистів (Качинський). Радянський Всеукрревком 4 січня 1920 року переїхав до Харкова, де 20 січня видав декрет про ступеневу організацію всеукраїнської армії, шляхом утворення шкіл для українського комскладу; 5 лютого видано декрет про вільне користування трудового селянства землею та про

роподіл поміж трудовим селянством націоналізованих земель, що його мали праводити органи самого незаможного селянства; 20 березня вийшов декрет про єдине споживче кооперативне товариство.

19 лютого 1920 року УЦВК України відновив свою діяльність і, скасувавши Всеукрревком, призначив Раду Народніх Комісарів на чолі з т. Раковським. Одночасно з цим замість „Партійного Центру“ відновив свою діяльність ЦК КПУ. В середині зими диктатуру пролетаріату на Вкраїні було вже цілком відновлено і КПУ з новим досвідом узялася до партійного й радянського будівництва на Вкраїні.

Тимчасом для Вкраїнської Ком. Партії боротьбистів назрівав поворот у бік злиття з комуністичною Партією большевиків України. КПБУ одужувала вже, позбавляючися централістичних тенденцій, що проявлялися в деяких організаціях, прикладом у Харківській, де під час губерської конференції пропозиція повного злиття з Росією дістала цілу третину голосів; з другого боку, вона позбувалася самостійницького сепаратизму, що існував також у її рядах, приміром у Київській організації під проводом Лапчинського. УКП боротьбистів лишалося тепер дві дороги: або злитися з КПБУ, що стояла на федералістичному погляді, або перейти до табору її озброєних ворогів. Грунту для дальшого існування окремо між двома таборами, вона вже не мала. Відносини між КПБУ та ЦКПб були вже занадто загострені. Відповідь Виконкому Комінтерна (від 5/І 1920 р.) на меморандум УКПб (28/VIII 1919 р.), що домагався визнання УКПб за комуністичну організацію Вкраїни, недвозначно говорила, що двох комуністичних організацій на Вкраїні бути не може. Ця альтернатива і прискорила поворот УКПб наліво, що відбувся ще наприкінці зими; отже скликана до Києва УКПб (3/III 1920 р.) могла рішитися тільки на злиття з КПБУ.

Закріплення Радянської Влади

Четверта конференція КПУ. Харківська опозиція. Новий ЦК КПУ. Четвертий З'їзд Рад. Війна з Польщею.

Четверта конференція КПУ, що відбулася в Харкові 16 березня 1920 року, була об'єднанням під прапором КПУ

тих революційних сил Україні, що переможцями вийшли з тяжкої боротьби і звільнилися від рештків міщанської ідеології націоналізма. В КПУ ще раніш увійшли фарбанд в серпні 1919 р. та меншовики-інтернаціоналісти, а на конференції до неї вливалися нові бойові сили, що до цього часу перебували в УКП боротьбистів.

Таким чином, скінчився довголітній паралелізм революційного руху на Україні, що почався був у кінці цих років. Наступив синтез двох рівнобіжних дотепер революційних напрямків, прийшло остаточне об'єднання передових українських бойових сил під одним прапором боротьби за соціалізм, за диктатуру пролетаріату.

Але з другого боку до КПУ втиснулися в цей час елементи, що на них ще видно було грубі сліди міщанської ідеології. Це були ті, що підчас партійного тижня в лютому 1920 року, особливо в харківській організації, величезною масою влилися до загартованих рядів КПУ і внесли з собою зайву критику та хоробливе опозиціонерство до політики ЦК РКП; прикриваючися „ініціативою місць“, вони вносили в ряди КПУ незгоди та суперечки з приводу політики РКП, а саме її відносин до України. Вони були тими елементами, що своєю хворобою почасти спричинилися до заколоту в четвертій конференції; хворобою заразились навіть видатні члени КПУ, так що РКП потім мусила основно лікувати КПУ від цієї немочи.

На конференцію явилось 260 делегатів, що заступали 25247 членів і 8233 кандидатів КПУ. Конференція почалася урочистим об'єднанням з КПУ членів УКП боротьбистів, які на своїй окремій конференції що з Київа перенеслася до Харкова й відбувалася рівночасно з конференцією КПБУ, ухвалили злитися з КПУ в одну партію. Тепер на Україні повинна була існувати одна комуністична партія, що являла б собою єдиний пролетарський фронт. В дійсності, однак, кволіла ще одна окрема група „комуністів“, що не згожувалася ще й тепер із КПУ і яка ще недавно, весною 1919 р., керувала отаманськими повстаннями проти большевиків. Але вона ні серед пролетаріату, ані серед селянських незаможників не мала вже ніякого впливу; хоч вона й стала на радянську платформу та признала

диктатуру пролетаріату, але вдягла його в націоналістичну сорочку. Це були праві незалежники, що 20 січня 1920 року після розвалу білогвардійщини та отаманщини протверезіли, але не зовсім, і організували окрему „Українську комуністичну партію“ (УКП), навіяну націоналістичним самостійництвом.

Та проте КПУ, хоча й одужала від оружного сепаратизму та кустарництва, хоча й ліквідувала серед себе попередню „фракційну“ боротьбу лівобережців та правобережців, хоча й позбавилася на московській конференції хворобливого у де-яких членів своїх упередження до українського питання та вузької шаблонності в радянському будівництві на Україні, та все-таки вона жила ще фракційністю, що гостро виявилася на четвертій конференції з приводу відношення до ЦК РКП на Україні.

В опозиції була харківська група під проводом Сапронова Рафаїла та Іванова Олексія, незадоволена „політикою назначенства ЦК РКП на Україні“ во імя „демократичного централізму“. Маючи найбільше число (60) делегатів, вона кинулася з критикою на ЦК КПУ за „відсутність політичної лінії“ та за „рабське підлягання приказам згори“. Коли ж Сталін виступив з доповіддю про економічне будівництво та запропонував виготовані на 9-ий з'їзд РКП тези в цій справі, харківська опозиція знову явилась з своєю критикою, кажучи, що, мовляв, мобілізація пролетаріату, мілітаризація господарства, заведення, політвідділів і трудових армій, скасування колегіальности, запровадження вертикального централізму, все це являється механічною воєнщиною та що фактичне управління промисловістю належить передати профспілкам; своєю критикою вона правалила тези ЦК РКП.

Те саме сталося і з приводу земельної справи: харківці в доповіді Сапронова виступили проти земельного закону, що його було оголошено 5 лютого, та проти проєктованих комітетів незаможників; харківці пропонували зі свого боку—на цей раз безуспішно—ліквідацію взагалі комітетів бідноти та організацію замість них сильних сільських рад, вичищених від глитаїв. Зате справа продовольчої політики пройшла в дискусіях без суперечок, і було

принято рішення про хлібну монополію та державні заготовки по твердих цінах. Так само пройшла справа про відносини УРСР та РСФСР, що її було розв'язано на основі кїївської постанови від 19 травня 1919 року.

Вибори в ЦК КПУ та на 9-тий З'їзд РКП пройшли знову серед бурхливих змагань з харківським „блоком“ з приводу кандидатур, серед протестів і демонстративного уходу катеринославських та червоноармійських делегатів, що були проти харківської фракції. Зрозуміло, що новообраний харківцями ЦК довго не існував, та й не міг існувати, не маючи авторитету в партії. Треба було зробити операцію, щоб оздоровити КПУ. І це зробили 9-й З'їзд РКП та обібраний там ЦК РКП.

На 9-му З'їзді знову була причіпка до ЦК РКП з боку де-яких делегатів України за його протегування Фарбанду та боротьбистам. Але з'їзд визнав за правильну політику ЦК РКП в справі відносин до України, а обраний там ЦК РКП постановою від 7 квітня 1920 року розпустив ЦК КПУ та призначив новий ЦК в складі: Артема, Блакитного, Залуцького, Затонського, С. Кассіора, Мануильського, Мініна, Петровського, Чубаря, Раковського, Шумського та Яковліва. Разом із тим для вичистки КПУ від проявлень хворобливості він запропонував на протязі одного місяця перевести перереєстрацію всіх членів КПУ. Ця перереєстрація вичистила з партії 10—40% міщанського елемента в окремих парторганізаціях.

Четвертий Всеукраїнський З'їзд Рад, що відбувся 18-го травня в Харкові, пройшов серед бойового піднесення; він, прийнявши відомі вже резолюції четвертої конференції КПУ що-до роботи на селі, організації комнезаможів і продовольчої та економічної політики, поклавши в основу останню резолюцію 9-го З'їзду РКП—тези Сталіна. Одночасно з'їзд вирішив входження УРСР в РСФСР на правах федеративної республіки з окремим представництвом у ВЦИК'у та на Всеросійських З'їздах Рад та прийняв конституцію УРСР.

Четвертий З'їзд Рад проходив під вражінням наступу Пілсудського з Петлюрою на Україну. Цей наступ розпочався 20 квітня 1920 року, а в травні поляки вже заняли Київ. Всі делегати до одного мобілізували себе на

фронт; з таким саме піднесенням пройшла мобілізація членів КПУ. Україна, що одужала вже від отаманщини, одною лавою стала проти поміщиків та петлюровських агентів. Селянство оцінило політику Радянської влади й дало сотні тисяч червоноармійців, що в червні не тільки звільнили Україну від панів, але й зайшли під саму Варшаву, помагаючи стати на ноги радянській владі в Галичині. І тільки потім під напором Антанти, що помагала Польщі, вони одступили на межі України.

Перемога над Польщею стала ще одним доказом того, що Радянська влада вже твердо укріпилася, та що КПУ стала вже здоровим організмом і провадить класову боротьбу, як того вимагають конкретні історичні умови; а злиття 16 липня 1920 р. лівих борбистів, що відкололися від правої течії синдикалістів, потвержувало, що дрібно-буржуазну ідеологію на Україні ліквідується в тяжкій боротьбі за диктатуру пролетаріату. Розвал УКП потвержував ще раз цю ліквідацію.

Мирне будівництво

П'ята конференція КПУ. П'ятий З'їзд Рад. Ліквідація петлюрівщини та Врангеля. Процес Голубовича. Неп і шоста конференція КПУ.

П'ята конференція КПУ відбувалася вже під кінець боротьби на пролетарському фронті з контр-революцією, що її організувала Антанта. На польському фронті було вже перемир'я, що у квітні 1921 року закінчилося мировою згодою в Ризі. Правда, ця мирова згода може бути лише перемир'ям на пролетарському фронті Європи: нею відірвано від України західну Волинь, а Червона Галичина знову відійшла до польських панів. Але значіння цього миру полягало на тому, що український і російський пролетаріат забезпечував собі спокійне будівництво Радянської влади без загрози чужоземної інтервенції.

Поруч із цим відбувалася ліквідація рештків врангелівських банд, що під командою Врангеля ще раз пробували пролізти з Криму на Україну. В листопаді Червона армія вибила їх із Криму і звільнила таким чином Україну від ворогів, що їй загрожували. Диктатура пролетаріату,

покінчивши ще весною 1919 року з національною контр-революцією в середині, тепер докінчувала з білогвардійщиною, що напала на неї зовні. Перекопські дні прориву були початком цієї ліквідації; цими днями в історію Червоної армії записано одного з найкрасивіших моментів саможертви та відваги.

П'ята конференція КПУ в Харкові відбулася 17 листопаду 1921 року. На цій конференції було 342 делегати від 31065 членів та 10983 кандидатів; вона повина була дати підсумок роботи 1920 року та розвіяти рештки „фракційности“, що на цей раз виявилися у формі „робочої опозиції“, лишків русопятства та українського патріотизму, що на них хорувало ще чимало членів партії. В конференції брав участь представник Комінтерну—т. Зінов'їв. Конференція ухвалила боротися з бюрократизмом та з відірваністю деяких членів партії від робочих та селянських мас; вона рішила підвищити марксівську самосвідомість серед партії шляхом переведення двотижневика закріплення партії і ухвалила вести широку інформацію серед населення про радянське та партійне будівництво.

В економічних справах конференція йшла ще під знаком воєнного комунізму. Ухвала конференції в цій справі полягала на тому, щоб піднести продукційність Донбаса, коцентрувати масу кваліфікованої й некваліфікованої сили на ударних галузях господарства, піднести кустарну промисловість, організувати Економічну Раду Республіки та рішуче боротися з приватно-капіталістичним способом розподілу продуктів фабрично-заводського виробництва.

В земельній справі конференція ухвалила націоналізувати лише галузі сільського господарства, що мають виключно загально-державне значіння та рішила переводити повільну колективізацію індивідуальних господарств. В продовольчій справі конференція стояла ще на принципі державних заготовок і державного розподілу з участю в розкладці незаможних селян.

Постановою про боротьбу з бандитизмом, не так політичним, як уголовним, що знову настав після денікінщини в процесі розслоєння села, конференція закінчилася, обравши

до ЦК: Петровського, Раковського, Мануїльського, Затонського, Фрунзе, Ківа, О. Іванова, В. Іванова, Мініна, Шумського, Ворошілова, Лебідя, Молотова, П'ятакова, Кона, Чубаря.

П'ятий З'їзд Рад відбувся в лютому 1921 року серед скінченої ліквідації політичного бандитизму й загального переходу селянства на бік Радянської влади. Петлюрівські банди обезброїло польське правительство, як того вимагала Радянська влада ще в листопаді 1910 року. Дрібно-буржуазна українська еміграція кволіла за кордоном. Роспадалися гетьманські групи; склалися нові ліві течії, що визнавали за неминуче боротися „разом із Радянською владою“ проти петлюрівщини. Підчас рижських переговорів ці групи через Грушевського оголосили декларацію, де зазначалося, що представником України може бути лише Радянська влада. Авантюра Винниченка в червні 1920 року розколола заграничну УКП на дві частини—большовицьку та національну. Все це разом з розвалом місцевої УКП показувало, що політика Радянського уряду і КПУ переможно йде правильним шляхом.

1921 рік, що з початку весни приніс з собою закон про закріплення землі за селянами на 9 літ та закон про продподаток, був роком народження Неп'а, що з літа 1921 р. становиться новим курсом господарського будівництва і разом з тим ліквідацією воєнного комунізму на Україні. Всеукраїнська партійна нарада 2 травня 1921 року була вже вступом до цього нового курсу, що перший йому підрахунок зробила конференція КПУ 9 листопаду 1921 року, перевіривши відміни в партійному та радянському будівництві.

Вона підтвердила повну ліквідацію політичного бандитизму після знищення на Україні махновських банд і здачі до рук Радянської влади цілої низки ватажків бандитизму; вона зазначила повний розвал української контрреволюційної еміграції, що весною пробувала організуватися в тернопільську „Радугу Республіки“ навколо Петлюри, склавши навіть свій кабінет (УНР) та „Українську Національну Радугу“ у Відні навколо Петрушевича. Однак, обидві організації розлетілися на протязі трьох місяців. Так само безнадійно намагалися об'єднатися в „Державний Союз“ гетьманці, для боротьби з більшовиками.

Тимчасом процес ЦК УПСР та міністрів УНР з Голубовичем на чолі в Києві 22 травня 1921 року став епілогом довгої боротьби національної контр-революції проти пролетаріату України, що прилюдно осудив їх шкідливу роботу перед трудовими масами України і показав непереможну силу вільних од гніту робочих та незаможних селян, що власними руками звільнили себе від своїх та чужих паразитів.

Не думаючи про помсту своїм попереднім ворогам та протягаючи руку всім тим, що заблукали, що ниділи й нидіють у концентраційних таборах Польщі та Чехії, пролетаріат України показав, що тільки його влада могла вивести Україну із неволі та дати їй можливість розвивати свої творчі сили, готуючи їх разом із тим до потужної всесвітньої революції, до братерської спілки народів. Основи такої спілки проголошено на 7 Всеукраїнському З'їзді Рад—10 грудня 1922 р., де пропоновано утворити Союз Соціалістичних Республік і вбито цим осиковий кіл в серце великоруських домагань „єдиної, неділимої“ та українських мрій про „самостійну неньку“.

Література.

Для історії революційного руху на Україні та для історії КПУ можна студіювати, яко матеріал, такі книжки, хоча багацько з них не має марксівського змісту, частина ж є контр-революційна або навіть чорносотенна.

М. Грушевський: З політичного життя старої України. *Його ж*: Студії з економічної історії України. *О. Ефименко*: Історія українського народу I—II переклад під ред. Багалія. *М. Н. Покровский*: Русская история, II т., глава XII; т. III, гл. XVI і XVII, т. IV. *Корнилов*: История России XIX ст. *В. Н. Семевский*: Кирилло-Мефодиевское общество. *М. Драгоманів*: Шевченко, українофіли і соціалізм. *М. Грушевський*: З починів українського соціалістичного руху. *Н. Костомаров*: Український сепіратизм. *Ю. Охримович*: Нарис розвитку української політичної думки в XIX ст. *М. Лозинський*: Польський і руський революційний рух і Україна. *М. Драгоманов*: Историческая Польша и великороссийская демократия.

С. Щеголев: Украинство, как этап южно-русского сепаратизма. *Невский*: Южно-русский рабочий союз. *А. Тун*: История революционного движения. *А. Ельницкий*: История рабочего движения в России I—II. *М. И. Сквирн*: Первая рабочая социалистическая организация в Одессе. *А. В. Флоровський*: Воля панська та воля мужицька. *В. Міяковський*: Революційні відозви 1850—1870 р. *В. Дорошенко*: Революційна українська партія. *П. Л. Тучапський*: Из пережитого. *М. Грушевський*: З біжучої хвилі. Из эпохи „Звезды“ и „Правды“ II в. *В. Алгасов*: Революция 1905 г. *М. Павлович*: Україна, яко об'єкт міжнародньої контрреволюції. *І. Кулик*: Огляд революції на Україні. *М. Рафес*: Два года революции на Украине; його-же: Накануне падения гетманщины. *Л. Золотарев*: Из истории Центральной Рады. *Е. Бош*: Национальное правительство и Советская власть на Украине. *М. Скоростанский*: Революция на Украине. Дело членов ЦК УПСР, Голубовича и др. (стенографический отчет). *Х. Раковский*: Борьба за освобождение деревни. *В. Виниченко*: Відродження нації I—III. *П. Христюк*: Замітки й матеріали до історії української революції, I—III. *Я. Яковлев*: Русский анархизм в великой русской революции. *Х. Раковский*: I В стане белых, II. Конец белых. *Назарук*: Рік на Великій Україні. *В. Качинский*: Очерки аграрной революции на Украине. *Эрде*: Из эпохи бури и натиска. *М. Майоров*: Из истории революционной борьбы на Украине. *Протоколы с'ездов и конференций КПУ. Летопись и ревоция*, журнал Всеукр. Истпарта. *Октябрьская революция*, сборник статей. *Равич-Черкаський*: Історія Комуністичної Партії большевиків України.

З М І С Т

	Ст.
Вступ	3
Україна до кінця XVIII ст.	5
Україна під самодержавним обухом	7
30-ті роки на Україні	9
40-ві роки на Україні	11
50-ті і 60-ті роки на Україні	13
70-ті роки на Україні	17
80-ті та 90-ті роки на Україні	20
900-ті роки на Україні	24
Реакція і світова війна	28
Весна 1917 року	31
Боротьба за автономію	34
Жовтень на Україні	38
Боротьба за УНР	43
Німецька окупація	47
Гетьманщина	51
Перший і другий З'їзд КПУ	54
Директорія	61
Боротьба з отаманщиною	65
Денікінське підполля	68
Закріплення Радянської Влади	72
Мирне будівництво	76
Література	79

